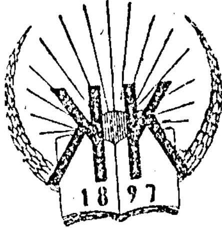
İRADE TERBİYESİ

Muellifi :
Jules Payot
Marsilya Darülfünunu fahrî
Rektörü

Tercüme eden :
Münür Raşit
İstanbul Muallim Mektebi tatbikat
kısmı sabık muallimlerinden

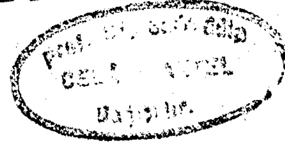
Naşiri :
KANAAT KÜTÜPHANESİ
1932

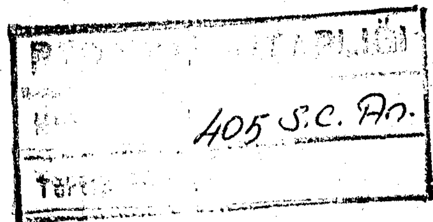
TERBİYE KÜTÜPHANESİ

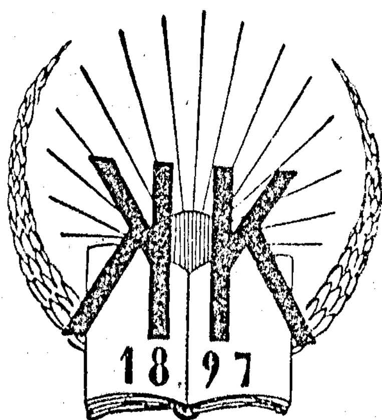
		Fiatı
Toplu Tedrisin Esasları	M. Aziz	75
Pedagoji	Sadrettin Celâl	125
Yarının mektepleri	,, ,,	
Yeni terbiye ve tedris tekniği	,, ,,	100
Umumı Tedris Usulü	H. Raşit, N. Âdil	75
Hususî Tedris Usulleri	Cemil Sena	150
Amelî Tedris Usulleri	,, ,,	150
Estetik	,, ,,	150
Mufassal Ruhiyat usulleri	,, ,,	100
Mektep Hifzıssıhhası	M. Cemal	75
İş Terbiyesi	H. Raşit	50
Yeni mektebe doğru	,,	75
Pedagoji kıraati	,,	75
Vatandaş terbiyesi	Kerşenşteiner'den	
Hayat Bilgisi Rehberi (Kısım: 3)	M. Zekeriya	150
Terbiyevî Yazılar	Kâzım Nami	40
Dekroli Usulünün tatbikatı	M. Baha	75
Yeni Mektep, Yeni Proğram, Tedris Usulü	,, ,,	20
Dekrolinin Yeni Tedris Usulü	,, ,,	25
,, Ders Oyunları Rehberi	,, ,,	50
Dekroli Usulünün Tatbikatı	,, ,,	35
Jean-Jacques Rousseau Terbiye Felsefesi	Müd. İs. Hakkı	150
Demokrasi ve San'at	,, ,,	100
Resim ve Terbiye	,, ,,	100
Sokrat.	M. Emin	
Eski Yunan terbiyecileri	M. Namık	50
Aristo.	,, ,,	100
Demokrasi (2 cilt)	H. Cahit	300
Vatandaşın Kitabı	,, ,,	150
Siyasî Hürriyetlerimiz (2 cilt)	,, ,,	300
Coğrafya Ders Hazırlıkları	Faik Sabri	50
İlkmektepte kooperasyon	Mustafa	100

Kanaat Kütüphanesi

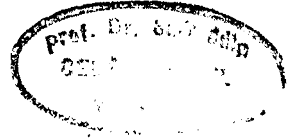
İRADE TERBİYESİ

18 97

I — NAZARÎ KISIM

İrade terbiyesi

I — Mücadele edilecek hastalık:

Talebede ve zihnen çalışan bir adamda muhtelif irade ziyaı şekilleri

Hemen bütün muvaffakıyetsizliklerimizin ve bütün felaketlerimizin sebebi bir tanedir: İrademizin zayifliği, cehde, bilhassa devamlı bir cehde karşı şiddetli bir nefret duymak.

Münfeilliğimiz, hafifliğimiz, basit ve manasız zevklerimiz umumî tembelliğimizi göstermeğe kâfidir.

Devamlı ve azimkâr bir iradenin *la volonté persévérante* hakikî düşmanı ancak devamlı bir kuvvet olabilir. İhtiraslar mahiyyetleri itibarile muvakkattirler. Çok şiddetli oldukları nisbette az devam ederler: Bir fikri sabit haline kadar giren ve tecennüne *alienéation*a yaklaşan nadir haller istisna edilirse onların inkıtaları esas itibarile cehdin devamına engel addedilemezler. Filhakika ihtirasların nöbet ve fasılalarında büyük mikyasta çalışmağa imkân mevcuttur. Fakat tembellik, haylazlık ve gevşeklik denilen haleti ruhiye sık, sık tezahur ettiğinden müteaddit cehtleri tazelemek lâzım gelir. Bunu yapmak, böyle bir haleti ruhiyeye karşı yeniden mücadele etmek demektir. Halbuki mütemadiyen ceht sarfetmek güç bir iştir. İnsan ancak ihtiyaç sevkile uzun müddet bir ceht sarfına mecbur olur. Nitekim medenî olmıyan kavimlerin devamlı ve şiddetli bir enerjiye karşı zerre kadar kabiliyetli olmadıklarını seyyahlar müttefikan söylerler.

Misalleri çok uzaklarda aramağa lüzum yok. Çocuğun niznm ve intizam dahilindeki bir işe nekadar yavaş ve isteksiz koyulduğu herkesçe malûmdur. Keza bütün gün yaptığınız işleri Spenserle birlikte gözden geçirebilirsiniz: İşlerinizde yalnız küçük zihnî bir cehtten başka hiç bir şey yoktur. Bir çok insanlar sizin gibi hayatlarını gayet az bir ceht ile geçirirler.

Eğer şimdi talebelik hatıralarımızı karıştırırsak arkadaşlarımızın arasında kaç tanesinin çalıştığını zikredebiliriz? Herkes imtihanı için asgarî bir ceht sarfetmiyor mu? Zaten bir kerre mektepden çıktıkdan sonra biraz şahsî enerji, bir parça düşünme cehdi onlara o kadar sıkıçı ve bunaltıcı gelir ki! Her memlekette talebe imtihandan bir perçacık hafıza kuvvetile yakasını kurtarmağa bakar. Onlarda yüksek ideallere ras gelinmez. En ziyade arzu ettikleri hükûmet dairelerinde birer sandalyadır. Onlar bu suretle istikbali olmıyan ve para verilen bir devlet memuriyeti sandalyasında bir saat gibi muntazam çalışarak, fakat hareket etmek ve iyi yaşamak şerefinden mahrum olarak, kısır bir meşguliyet içinde melekelerini körleterek ve uzak ufuklara karşı, yüksek gayelere doğru bir tahassür duymadan ömürlerini çürütürler.

Yalnız memurları itham etmemelidir, her nekadar yüksek olursa olsun her san'at ve meslekte iradesi zayıf, şahsiyeti körlenmiş bir hayli insana tesadüf etmek kabildir. Filhakika her meslekte zihih, ilk seneler zarfında bir parça işler. Fakat az zaman sonra düşünmek ve taharri etmek cehtlerini gösteren ahval ve imkân azalır. Zahirde büyük bir ceht sarfını icap ettiren en yüksek vazifelerin ifasında yapılan iş, bir itiyat haline gelir. Avukat, hâkim, doktor, muallim... zamanla hiç artmıyan ve yahut pek az çoğalan eskî malûmatlariyle mesleklerinde vakit geçirirler. Zihnin yüksek kuvvetlerini harekete getirmek fırsatları, gittikçe kaybolduğundan zekâ, ekzersiz fikdanı yüzünden körlenir.

Kitabımız daha ziyade telebeye ve zihnen çalışanlara taallûk ettiği için onlarda mücadele edilecek hastalıkları nazarı itibara almaklığımız lâzım geliyor. Talebede en kötü hastalığın şekli, onun her iş ve hareketinde kendini gösteren ruhî gevşekliği ve zaaf (*atonie*) dir. Böyle bir tipin yevmî hayatını gözden geçirelim:

Saatlerce uyur. Yatağından gevşek, gevşek kalkar. Tuvaletini çok yavaş yapar. Bu suretle hayli zaman kaybeder. Dalgındır. Bir işe koyulmaz. Zaten hiç bir işe karşı zevk ve alâkası yoktur. Her şeyi neş'esiz ve isteksiz yapar. Tembelliği adeta yüzünden okunur. Hal ve hareketi müphemdir. Ne bir kudret, ne de bir hareket kararına maliktir. Böylece sabahleyin kıymetli saatlerini kaybetmiş olur. Öğle vakti gelince yemeğini yedikten sonra kahveye gazete okumağa gider. Bütün gazeteleri ilânlarına varıncıya kadar okur. Çünkü bu, ceht sarfını icap ettiren bir şey değildir. İkindi vakti kendinde çalışmğa karşı bir parça kuvvet hisseder. Fakat bu kuvvetini de başkalariyle gevezelik etmekle bir incir çekirdeği doldurmıyan ve bir netice çıkmıyan münakaşalar, yapmakla geçirir. Siyasî bir adam gibi siyasetten, edebiyatçı gibi edebiyattan bahseder. Herkesin hayatı hakkında dedikodu yapmaktan hoşlanır. Akşam olunca bu zavallı genç dünden biraz daha neş'esiz, hayattan bir parça daha bedbin olarak yatağa yatar. Müreffeh bir hayat sürmek ve mes'ut olmak ister. Fakat bilmez ki her iş az, çok yorucu bir ceht sarfını müstelzemdir. Hiç bir sevinç zahmetsiz elde edilmez. Her saadet bir enerjiyi istilzam eder. Bir kitap okumak, bir müzeyi gezmek, ormanda bir gezinti yapmak [*] ... Bütün bunlar bir teşebbüsü icap ettiren faal zevklerdir. Bu güzel zevkler tembel adamın elindedir. Fakat avucunu sıkmaması yüzünden onları kaçırır. (*Saint Jérome*) onları kılıçlarını daima omuzlarında tutan ve fakat vurmıyan askerlerle müstehziyane mukayese eder.

Tembel talebeler imtihanın yaklaşması üzerine bir parça harekete gelirler. Onların en çok nefret ettikleri şey aylarca ve senelerce imtihan sıralarında tekrar edip durdukları mutedil ve muntazam bir enerji sarfıdır.

İrade kudreti, çok ceht sarfından ziyade zihnin bütün kuvvetlerinin ayni gayeye ve ayni istikamete doğru sevkedilmesile izah edilir. İşte her zaman ve sık, sık tesadüf edilen bir tembel tipi:

Bu genç adam dinç, neş'eli ve enerjiktir. Hiç bir iş yap-

---

[*] Avrupanın bir çok şehirlerinde halk pazar ve tatil günleri yaz kış ormanlarda gezintiler yaparlar. M. R

madığı nadirdir. Gündüzün bazı jeoloji kitapları ile Rasin hakkında (*Brunetiére*)in yazdığı bir makaleyi okudu. Gazeteleri gözden geçirdi. Bir aralık notlarını tekrar okudu. Bir kaç sahife İngilizce tercüme etti. Valhâsıl hiç bir dakika gayri faal kalmadı Arkadaşları onun bu çalışkanlığını ve meşğuliyetinin tenevvüünü takdir ederler. Maamafih biz onun tembel olduğunu süyliyeceğiz. Bir ruhiyatçıya göre bu müteaddit ve mütenevvi çalışmalarda oldukça zengin ta'vî bir dikkatten başka bir şey yoktur. Fakat henuz iradî bir dikkat olmamıştır. Bu mütenevvi meşguliyet, büyük bir irade zaafından başka bir şey ifade etmez. Bu talebemiz bize sık, sık tesadüf ettiğimiz ve dağınık tip (*le typ éparpillé*)namını verdiğimiz bir tembel nümunesi arzeder.

Faydasızca her şeye birer Parça alâka gösteren bu çalışkanlara(*Nicole*) hercaî ruhlar [*] diyor. Fenelonun güzel bir tasvirine nazaran: «Rüzgâra maruz bir yerde yanan bir mum gibi» dirler. [**]

Cehtlerin dağılmasının en büyük mahzuru; hiç bir intibaın tamamlanmasına vakit kalmamas dır. Denilebilir ki bazı fikirler ve bazı hisler gelip geçiçi yolcuların bir otelde yerleşmeleri kabilinden ve bir müddet sonra unutacağımız yabancılar gibidirler ve öyle kalırlar. Müteakip bahisde de göreceğimiz gibi hakikî zihnî faaliyet, bütün cehtlerin vazih ve muayyen bir maksat ve gayeye doğru teveccühünü istilzam eder.

Esasen sahsî cehdin zor olması, onun bir intizam ve insicamı (*Coordination*) istilzam etmesinden ileri gelir. Yarın «idare edici sınıfı» teşkil edecek olan talebelerin ekserisinin böyle bir enerjiden hoşlanmadıklarını hepimiz biliriz. Meselâ felsefe talebeleri uyanık, umumiyetle çalışkan ve vazifelerine itina eden iyi çocuklardır. Fakat maal'esef onlar hiç düşünmezler. Zihnî ataletleri kelimelerle düşünmek temayüliyle«*propention*» kabili izahtır. Nitekim ruhiyat okurken kitaplarının zikrettikleri misaller yanında birer tane kendiliklerinden buldukları vaki değildir. Çünkü onlar «tetkik ve taharri» etmekten ziyade «öğrenmek» için kuvvetli ve zaptedilemiyen temayüllere maliktirler. Halbuki bu suretle

[*] Nicole Du danger des entretien. L.

[**] Education des filles. ch. V.

hafızalarını yormaktan mütevellit elem, küçük bir şahsî cehtinkinden daha fazladır. Asıl iyi talebe sözüne layık olan pek azı istisna edilirse umumiyetle her yerde ve her zaman münfaildirler.

Bu şahsî ceht kabiliyetsizliği hakkında üç aylık imtihanlarda yaptığımız bir tecrübenin verdiği netice bize gösterdi ki talebenin ekserisi bu kabil bir ekzersizden korkuyor. Gösterilen bir plâna ve verilen izahata göre yazı yazmak onlara kolay gelir. F kat kendi kendilerine mevzu bularak ve onun üzerinde düşünerek bir vazife yazmaları nazarlarında en müşkül ve hiç ho lanmadıkları bir iştir.

Talebe de kendi kendine çalışmağa karşı görülen bu isteksizlik darülfünuna kadar devam eder. Zaten h ç bir imtihanda namzetin ne olduğu ve ne olması lâzım geldiği meselesiyle hiç meşgul olunmadığı,yalnız malûmat çokluğu aranıldığı ve b suretle hafızasının doldurulmasından başka bir şey düşünülmediği için çocuğun fikrî seviyesi, öğrendiği malûmatla yükselecek yerde alçalıyor. Yazık ki bizim tedris sistemimiz böyle bir vaziyeti arttırmağa gayret ediyor. Orta tedrisat programları bütün çocukları adeta zihnen birer perişan adam (*éparpillé*) yapmağı istihdaf ediyormuş gibi görünüyor. Mektep, zavallı gençleri her şeye temas etmeğe ve bütün program mevadını öğrenmeğe mecbur etmekle onların hiç bir şeyin esasına nüfuz edememelerine sebep oluyor. Bu günkü Orta tedrisat sistemi böyle manasız olursa çocuk düsünmeğe nasıl imkân bulabilir?

Eminiz ki düşünen ve şuurlu çalışan talebeler tıpta, hukukta, tarihte... geçirdikleri günler zarfında sarfettikleri cehtlerin mecmuunu nekadar az olduğunu bir gün bizzat itiraf edeceklerdir.

İrade terbiyesinde

II — Takip edilecek gaye

Her ne kadar tedrisat programları halâ iradenin ne olduğunu bilmiyorsa da, biz kendi kıymetimizin ancak irademizle ölçüleceğini his ve takdir ediyoruz.

Başkalarının irademiz hakkındaki bütün şüpheleri bizi müthiş surette rencide etmez mi? Çalışma kuvv timizi inkâr etmek bizi korkaklık ve zayıflıkla ittiham etmek değil midir? Bir işte ceht ve sebat etmek hususunda bizi kabiliyetsiz zannetmek, bizi gayrıkabili islâh basit bir adammışız gibi nazarı itibare almak değil midir?

Görülüyor ki herkes iradenin lüzum ve ehemmiyetini takdir ediyor. Kitabımız mütereddit ve ham arzulu bir gençte çalışmak arzusunun evvelâ kat'î, şiddetli ve devamlı bir karar, daha sonra kuvvetli bir itiyat halinde takviyesi için tatbik edeceği tarzların tetkikinden ibarettir.

Zihnen çalışmak, dikkatli olmaktır. Tefekkür etmek dikkatin bir noktaya teksif ve temerküzünden başka bir şey değildir. görülüyor ki zihnî faaliyetimizin her iki şeklinde de dikkat mevzubahstir. Fakat dikkat maalesef müstakar, sabit ve devamlı değildir. O iyice gerilmiş bir yay ile mukayese edilemez. Denilebilir ki dikkat, tekerrür eden cehtlermizde az veya çok miktarda mevcuttur. Enerjik bir dikkatte cehtler birbirlerini okadar yakından takip ederler ki adeta dikkati inkıtasız devam ediyormuş vehmini verirler.

Şu halde takip edilecek gaye; kesif (*intense*) ve devamlı (*perseverante*) dikkat cehtleri temin etmekten ibarettir. Gençlerin zihnî terbiyesinde düşünülmesi lâzım gelen esas, onları her gün bu kabil zor ve devamlı cehtleri kemali cesaretle tekrar etmeğe alıştırmak'ır.

Fakat yalnız kuvvetli kesif cehtler kâfi değildir. Onlar anarşik ve dağınık tipten olabilirler. Demek ki cehtlermizin aynı gaye ve istikamete doğru teveccüh etmiş olmaları lâzımdır. Bir fikir veya hissin kendimize mal edilmesi ve hayatımızda müessir olabilmesi için onun şuurumuzda kalması veya sık, s k gelmesi ve başka fikirlerle rabıtaları olması ş rtlarına bağlıdır Böyle olduğu takdirde fikirler yavaş ve fakat devamlı bir surette artan tesirlerile münasebet dairelerini genişletmiş olurlar.

Bakınız san'at eserleri nasıl meydana geliyorlar: Bir dahîde bir fikir - ekseriya gençliğinde - doğar ve evvelâ bir müddet mahcup ve müphem kalır. Bir yazı, hayatın bazı hadiseleri, bazı müelliflerin sözleri bu fikre, kendisinin kıymeti ve imkânı olabileceği hakkında bir şuur verir. Bu fikir o günden itibaren her şeyle beslenir. Seyahatte, başkalarile yapılan mükâlemelerde, okunan muhtelif eserlerde kendisin takviye eden fikirlere tesadüf eder.

Eğer bir fikir, aklımızdan yalnız geçip gider ve bir tesir bırakmazsa onun hiç te kıymeti yoktur. Halbu ki ona müteaddit defalar ve sık, sık samimî (*cordiale*) bir dikkat sarf ve nihayet onu şuurda uzun müddet tevakkuf ve muhafaza edilebilmelidir. O, bu suretle tedaii efkâr denilen esrarengiz bir cazibe kuvvetiyle olgun ve kuvvetli fikir ve hisleri kendisine cezbetmek ve kendini onlara karıştırmak için lâzım olan hayatiyeti iktisap edecektir.

Kuvvetli fikir ve hislerin tarzı teşekkül ve inkişafı lâboratuvarlarda yapılan tebellür tecrübeleri gibi yavaşça ve fakat sakin ve sırlı bir tefekkürle (*méditation*) vukua gelir.

Derler ki her keşif bir iradenin mahsulüdür. İşte size bir misal: Nüyton umumî cazibe kanunu keşf etmek için mütemadiyen büyük bir ceht sarfederek aynı şeyi düşünüyordu. Eğer «deha» nın «uzun bir sabır» dan ibaret olduğu hakkında şüphesi

olan varsa Darvinin itirafatını dinlemelidir. O diyor ki: «okumak ve düşü mek mevzuu olarak gördüğüm şeyler üzerinde beni doğrudan doğruya düşündüren şeylerden başkasını intihap etmezdim. Eminim ki ilimdeki bütün muvaffakiyetlerini temin eden bu disiplindir.» Mumaileyhin oğlu: «babam» diyor. «Bir mevzuu bütün bir sene zarfında gözünden kaybetmemek kuvvetine (*la puissance*) malikti.

Artık bu nokta üzerinde ısrar etmeğe lüzüm var mı? O halde söylediklerimizi hulâsa etmek kâfidir:

Zihnî faaliyet için takip edilecek gaye; iradî dikkat cehtlerinden ibarettir. Bu öyle bir enerjidir ki yalnız şiddetiyle ve sık, sık tekrarile izah edilemez. Belki bilhassa bütün fikirlerin yalnız bir gayeye doğru gayet vazıh bir surette teveccühünü ve bütün arzularımızın his ve fikirlerimizin esas fikre tabi olmasiyle ifade olunabi ir.

III

Mütenakız iki nazariyenin tetkiki

Zayıf bir fikir ve temayülü kuvvetli bir ir de haline kalbetmek için lâzım olan vasıtaları yakından tetkik etmeden evvel mütenakız iki felsefî nazariyeyi gözden geçirmek zarureti vardır.

Bu iki nazariy den biri karakterin gayrı mütehavvil öteki mütehavvil olduğunu iddia eder.

Birinci iddia: Haddizatında yanlış olduğu gibi amelî kıymeti itibarile de şayanı esef addedilen bu nazariye, karakteri gayri mütehavvil olarak nazarı itibara alır. Kantın ortaya attığı ve Şopenhaverin kabul ve tecdit ettiği bu iddiayı Spenserde müdafaa e miştir.

Kanta göre, karakterimizi değiştirmek kabil değildir. Ne kadar uğraşırsak uğraşalım onu başkalaştıramayız. Keza Şopenhavere nazaran karakterler fıtrî (*inné*) ve gayrı kabili tahavvül (*immuables*) dırler.Meselâ bir Egoistin iradesinin tabi olduğu muhar-

riklerin *motif* cinsi *l'espèce* değiştirilemez. Siz terbiye vasıtasile bir Egoisti aldatır, fikrini tashih ve kendisini ikna edebilirsiniz. Fakat başkalarının elem ve iztiraplarına iştirak etmek lâzım gelince o, bu meselede lâkayıt kalır, şüphesiz bu iş altını kurşunla değiştirmekten daha çok gayrı kabildir. «Bir Egoiste küçük bir menfaattan vaz geçilmekle büyük bir menfaatın temin edileceği gösterilebilir. Fakat Egoistliğin fenalığını isbat etmeğe sıra gelince bunu yapmak kabil olmaz. Çünkü bu bir kediye fareyi haksız yere sevdiğini isbat etmeğe uğraşmak gibidir.» [*]

Herbert Spenser muhtelif noktai nazarlar ortaya koyuyor. O, İngiliz mektebi ile birlikte karakterin uzun müddet haricî bir kuvvetin icbarı ve hayat şeraiti altında tahavvül edebileceğini kabul ediyor. Fakat bu iş, ona nazaran asırlara mütevakkıftır.

İrade terbiyesinde bir işe yaramaması ve amelî kıymeti olmaması itibariyle bu nazariyenin de bize ehemmiyeti yoktur. Eğer ben kendi manevî hayatımı islâh etmeğe koyulmak istersem bu işi yapamayacağım. Karakterime ve ecdadımdan mevrus fenalıklara karşı mücadele edemiyeceğim demektir.

Maamafih bu vaziyet karşısında bedbin olmak ve isyana teşebbüs etmek makul bir hareket değildir. Esasen müteessir olmağa mahal yok! Elli bin sene sonra gelecek ahfadımın içtimaî muhitin müntazam ve mütemadi tesirlerile mükemmel makinelere benziyeceklerini düşünerek kendimi teselli edebilirim!

Biz bu nazariyenin delillerini tetkik edince Kantta yalnız «evvelden, kablî görüş *des vues a priori*»den başka bir şey bulamıyoruz. Şopenhaverde ise isbatı müddeaya medar olacak hemen hemen hiç bir şey bulmak kabil değildir. İşte onun delilleri:

«1° — Eğer karakter kabili tekâmül ve istihale olsaydı en yaşlı insanlarda hiç değilse en gençlerinkinden fazla «fazilet» bulunması icap ederdi.

2° — Bir adam bize bir defa fena göründümü kendisine karşı olan itimadımızı kaybeder. Bu da isbat eder ki karakter gayri kabili tahavvül ve lâyetegayyerdir!»

[*] Fondement de la morale p. 172. trad. Burdeau.

Bu deliller makul düşünen bir adama neyi isbat edebilir. Ve zaten bunlara delil denebilir mi? Şopenhaver bu sözlerile hiç kimsenin kendi karakterini değiştiremiyeceğini isbat etmiş olabilir mi?

Bu deliller ancak, büyük bir ekseriyetin hiç bir karekter reformuna teşebbüs etmediğini gösterir ve temayüllerin hemen bütün hayat mes'elelerinde iradenin tevassut ve müdahalesi olmadan tesir yaptıklarını ifade eder. Filhakika insanların çoğu, dışardan idare edilirler: Onlar modayı takip eder ve şunun, bunun fikirlerine tâbi olurlar. Haricî tesirlere mukavemet ederek ve düşünerek hareket etmezler. Ekser insanlar hayatlarını daha ziyade yiyecek tedarik etmekle geçirirler: işçiler, fakirler, kadınlar ve çocuklar hemen hiç düşünmezler. Onlar bir parça şuurlu ve fakat haricî tesirlere çok tâbi olan kuklalardırlar. [*]

Eğer Şopenhaver bu çürük deliller yerine karekter mücadelesinin faydasız olduğunu ve meselâ bir egoistin büyük ve ehemmiyetli fedakârlıklarda kat'iyyen bulunmadığını ispat eden delâil gösterseydi o zaman biz kendisine belki hak verirdik.

Filvaki egoist bir adamın en çok sevdiği şey kendi hayatıdır. Halbuki muvakkat bir antuziyazm ile müteheyyiç egotistlerin vatan veya mukaddes ve asîl bir dava uğrunda hayatlarını fedadan çekinmedikleri hiç görülmemişmidir?

Görülüyor ki karakter Kant ve Şopénhaverin iddia ettikleri gibi gayri mütehavvil değil, bilâkis değişebilen bir şeydir.

---

*] Port-Royal

İkinci kitap

I Bahis:

İradede fikirlerin rolünü mütalâa

Eğer ruhî hayatımızın unsurları basit olsalardı nefse hâkimiyet mes'elesinde arzettikleri tehlikeleri mütalaa etmekten ve onlara karşı tedbir almaktan daha kolay bir şey olmazdı. Fakat bu unsurlar biribirlerile birleşerek halitalar ve kombinezonlar teşkil etmiş oldukları için teferrüatta tahlil işini nazikleştiriyorlar. Maamafih ruhî tezahüratımız nekadar karışık ve mürekkep olursa olsun bu unsurları üçe ayırmak mümkündür:

Fikirlerimiz, teessürî hallerimiz, hareketlerimiz.

Zekâ ile irade arasındaki münasebatle meşğul olan bir ruhiyatçı fikirlerimizi ikiye tefrik edebilir:

1 — İlelmerkez fikirler *Des idées Centripetes.*

2 — Anilmerkez fikirler *Des idées Centrifuges.*

Malûmdur ki fikirlerimizin bir çoğu bize hariçten gelirler. Montenyinin dediği gibi onlar hafızamızda *étamine* halinde kalırlar. Gelip geçici hakikî yolcular kabilinden olduklarından hiç bir temsile tâbi olmazlar. Hafızamız onlara karşı yalnız bir depo hizmetini görür. Onlar orada gayri muntazam bir haldedirler. Öyle ki biribiriné zıt olanları yan, yana durarak bir yığın teşkil ederler. Bu fikirler okuduğumuz kitap ve mecmualardan mükâlemelerimizden ve rüyalarımızdan gélmişler ve bizim ruhî tembelliğimizden istifade ederek hafızaya girmeğe muvaffak olmuş

lardır. Hafıza bir nevi depodurki içinde iyisi de kötüsü de vardır. Bu nevi fikirlerin bir kısmının üzerinde durarak onları sıralar, arzumuza göre tertip ve tanzim ederiz.

Eğer her fikir üzerinde istediğimiz herşeyi yapmak kuvveti elimizde oisaydı hemen hepsi bizim kendi malımız olurdı. Halbuki bir çoğu bize yabancı olan kelimelerden başka bişey değildirler.

Tembelliğe, basit ve manasız zevklerimize karşı mücadele etmek toprak bir kabın demir bir kaba çarpmasına benzer. Müsyö *M. Fouilleé* zi kuvvet fikir *des idées forces* den bahsederek umumiyetle yanlış bir tezi müdafaa etmiş oldu. Halbuki o, fikrin, hemen daima tessürî hayatımızın kuvvetli imtizacından *atience* tevellüt eden bir kuvvete malik olduğunun farkında değildi.

Filvaki zekâ, başka bir yardım olmaksızın yalnız başına hayvanî, adî ve basit hislere karşı mücadele edecek bir vaziyette bulunduğu andan itibaren hiç bir iş yapamamağa mahkûmdur. Sıhh.ti yerinde bir kimsede tessürî hallerden istifade etmemesi kabil değildir: Fakat hastalık bize mühim ve muharrik hareketlerin hassasiyetten neş'et ettiği büyük bir vuzuhla gösterdi. Ve artık iyice anlaşıldı ki zekâ, kendi başına hiç bir kuvvete malik değildir. Bunu biz kendiliğimizden iddia etmiyoruz. Belki kendisi hayvanî temayülleri kımıldatmaktan ve ihtibas *refouler* e mekten âciz olduğunu göstermekle ortaya koymuş oldu. Mösyö Ribot bariz misallerle gösterdi ki ihsasatı *sensation* takip eden neş'e ve sevinç olmayınca, fikir kuru ve soğuk kaldıkça zekî bir adam, bir imza atmak için bile elini hareket ettirmekten âcizdir. Filvaki his ediyoruz ki fikir yalnız kalırsa çok kuvvetli değildir.

Mumaileyh hastalarından birinden bahsederken diyor ki: «zekâsı salim *intaet* olduğu halde en ufak iradî bir harekette bulunmaktan aciz olan bu adam, yolda arabası bir kadını çiğnediği vakit ilk defa yerinden sıçradı.»

Alkolikler içkinin bilâhare vücutları üzerinde yapacağı zararları bildikleri ve fakat o zararları hissetmedikleri için fikir-

leri hareketleri üzerine müessir olamıyor. Onlar ancak iztirap ve sefalet başladıktan sonradır ki kendilerine gelirler o zaman ahl. derler, eğer bilseydim!... Şüphe yok ki bu akibet onlarca bidayette malûmdu. Fakat bilmedikleri şey iztirabın tesiri idi.

Fikirlerimizi sathî ve derin namiyle tefrik etmek kabildir, sathî dediğimiz fikir tabakasının altında gelip, geçici hislerden istifade eden fikirler vardır. Meselâ bir çok günler yarım tembellikle geçirilir, isteksiz çalışılır. Ceht pek az sarfedilir. İnsan kendi kendine çalışmağı makul bulduğu halde bir türlü çalışamaz. Bu sırada bir arkadaşından mektup alır. O zat bu mektupta kendisinin bir muvaffakiyetinden bahseder. İşte onun bu muvaffakiyeti bu adamda rekabet *l'émulation* heyecanını tahrik eder. Evvelce en kuvvetli mülâhazaların husule getiremediği tesiri bu kabil adî ve basit bir derecede ki heyecan dalgası derhal tevelit edebilir.

Fikirle heyecan arasındaki farkı çok bariz bir surette gösteren bir hâdiseyi daima hatırlarım. Dibi karanlıklar içinde görünmeyecek kadar derin olan çok meyilli bir *névé* den bir gün şafak atmadan geçiyordum. Aşağı inerken bir dakika bile başım dönmüyordu. Tehlikeyi görüyör ve vaziyetin iyi olmadığını anlıyordum. O kadar ki her dakika ölümün yaklaştığını düşünüyordum. Böylece yüz metre kadar aşağıya inmeğe muvaffak oldum. Değneğimin yardımile gayet sakin olan bu *névé* yi katettim. Tamamile kurtulduktan ve bir kayanın üzerine geldikten sonra şiddetli bir surette (belki şiddetli bir kuvvet sarfetmekten mütevellit bir takatsizlikten ileri geldi) titremeğe başladım. Kalbim çarptı, vücudum soğuk bir terle ıslandı. İşte yalnız o zaman bir korku, şiddetli bir korku hissettim. Görülüyor ki tehlike fikri, bir anda tehlike hissi oldu.

Menşei haricî olan bu fikirlerden daha derin olan ve muvakket tessürî haller tarafından temsil edilen fikirler vardır. Keza onlar hariçten gelen esas hislerle bir imtizaç halinde bulunurlar ve onlarla çok sıkı bir rabıta *allience* teşkil ederler, o kadar ki o zaman fikrinmi hissi, yoksa hissinmi fikri messettiği bilinmez.

Bu hale gelen haricî fikirler, menşe'i dahilî olan fikirlere kendilerini karıştırırlar. Ve o zaman bizim derin temayüllerimizin

ve karakterimizin vazıh bir ifadesi olurlar. Bizim hissî şahsiyetimiz onlara bir renk ve hararet verir. Onların harareti o kadar çoktur ki nasıl lâv, sathı arzda evvelce soğuduğu halde iç kısmında hararetini senelerce muhafaza ederse, bu fikirler de zekâ haline istihale ettikleri zaman tessürî olan menşe'lerden aldıkları hararetleri öylece muhafaza ederler. Onlar muayyen bir istikamete doğru teveccih ve temdit edilen bir faaliyetin istinatgâhı oldukları gibi aynı zamanda ilham membalarıdır.

Maamafih eyice işaret edelim ki bu fikirler tamamiyle fikir değildirler: Bel i vazıh ve bariz hislerden mürekkep olan ve enerjisi köklerden gelen, iradesi müşkül kuvvetli haleti ruh yelerden ibarettirler. Hulâsa görülüyor ki fikirler kuvvetlerini hislerden, ihtiraslardan, bir kelime ile teessürî hayattan alırlar.

Zihinde bahsettiğimiz kabilden doğan bir fikir — muzaaf ve esrarengiz bir hulûlü dahilî ile — kendisine yarayacak hisleri cezbeder. Bu hislerle beslenir ve kuvvet bulur. Diğer taraftan kendis nin vuzuhluğu onlara geçer. Onlara şiddet değil istikamet verir. Bir mıknatıs lâyuat demir tozları için ne ise fikir de hisler için öyledir Yani bu fikir evvelce dağınık bir yığın halinde olan hislerden inzıba altına alınmış çok kuvvetli bir cereyan hasıl ederek onu ayni istikamete tevcih eder. Fakat evvelce de gördüğümüz gibi fikirler yalnız başlarına kaldıkları takdirde kuvvetsizdirler. Akıl ve zekâsı salim olan kim vardır ki geceleyin manasız bir korku ile kalbi çarparak ve kanın hücumiyle yanakları şişerek bu gülünç heyecanı *émoi* teskin edebilmiş olsun! Böyle bir tecrübesi olmayanlara tavsiye ederim. Köyde bir kış rüzgârında gece yarısından sonra *Hloffmann*ın *La porte Murée* ismindeki fantezik hikâyelerini okusunlar: Göreceklerdir ki vazıh ve makul fikirleri, akılları korku heyecanına karşı nekadar zaif ve nekadar zavallı kalacaklardır.

Küçük şehir burjuvazisinin yalnız zihnî [*] itikadı bir *dominicain* nin hissettiği itikat ile mukayese edilsin. Çünkü biri dinî hakikatleri duyuyor. Halbuki öteki daha ziyade zahirî

---

[*] Elfazın medlûlü olan fikirleri zihinde istihzar etmeksizin hüküm vermek ve istialâlâtta bulunmak hadisesi. Zihnin mihaniki halidir. Felsefe kamusu sahife 546 İsmail Fennî.

merasime iştirâk ediyor. Onun dinî itikadı hemen, hemen tamamen zihnî bir mahiyettedir. O en çirkin egoiskliğe karşı bir nefrete malik değildir. Zengindir, fakat hizmetçisini eyi beslemediği halde ondan adamakıllı iş ister ve merhametsizce çalıştırır.

Keza kendini hiç bir zevk ve eğlenceden mahrum etmeyen ve gururunu tatmin etmek için masraftan çekinmeyen *boulvardier* in sosyalizm hakkındaki ham arzu ve hevesi ile asalet, servet ve deha gibi muhtelif maddî ve manevî servet ve sâmana müstağrak olan ve fakat basit bir Rus köylüsü gibi yaşayan Tolistoyun duyduğu sosyalizm mukayese edilsin! Keza bunun gibi ölümün nakabili içtinap bir hadise olması fikri birçok insanların nazarlarında müphem kalır. Her zaman gördüğümüz ölüm vak'alarının harekâtımız üzerinde mühim bir tesir icra etmedikleri aşikârdır. Hatta idam mahkumlarında ölmek fikri umumiyetle en son dakikada hissedilir. O zamana kadar bu fikir müphem ve umumî bir tarzda mevcuttu ve mahkum onu zihninde tevkif ve üzerinde dikkatini toplayamayordu. Fakat sehpaya gideceği vakit yüzü kıp kırmızı kesilir, gayri iradî mahkemedeki parmaklıkları saymağa koyulur. Tirtir titrer. *Cassé* yi görmekle hayret eder ve af edilip edilmeyeceğini kendi kendine sorar. Ancak meşum günün akşamı korkunç ve feci akibetini gözünün önüne getirir ve bu suretle zihninde büyük bir korku heyecanı tevlit eder. O ana kadar müphem bir tarzda aklından geçen «ölmek fikri» bir his ve heyecanın inzımamiyle vuzuh ve kuvvet kesp eder. [*]»

Misalleri fazlalaştırmağa lüzum varmı? Herkes mazideki tecrübelerini gözünün önüne getirerek bir sürü karakteristik vak'alar bulabilir. Hayır fikir kendi kendine bir kuvvet değildir. Eğer o şuurda yalnız başına bulunabilseydi keni kendine bir kuvvet olabilirdi. Fakat orada teessürî hallerle *les étıts affectifs* mücadele halinde olduğundan onlardan his ve heyecan istikraz etmek yani mücadele için kendisinde eksik olan kuvveti almak mecburiyetindedir.

*
* *

[*] Dieckens. Olivier... ch. L IV. traduit français. 1883.

II

Fikirler zan ettiğimizden daha âcizdirler f kat meşur hallerin tedaisi mahirane istimâl edilerek zihnî sahada bize mutlak bir serbesti verir. Bu tedai kanunlarıdır ki bize mütedai fikirlerin zincirlerini kırmamıza ve ona yeni unsurlar ithâl etmemize, daha sonra fikirler arasındaki zincirlerini yeniden ve kuvvetle bağlamamıza hizmet ederler.

Bu nazarî izahatı daha ziyade vuzuhlaştırmak maksadile vazıh ve müşahhas bir misal ararken insanların sadık vekilharcı olan tesadüf o misali bana verdi:

Bu dakikada bir fabrikanın düdüğü çalınıyor. Bu ses, bu prezantatif hal, takip ettiğim fikirlerin silsile ve tertibini kendim karışmadan kırdı. Ve birdenbire şuuruma denizin hayalini ithâl etti. Korsika dağlarının bir profilini, *Bastia* rıhtımının şayanı hayret denilecek kadar güzel olan panoramasını gözümün önüne getirdi. Fabrika düdüğünün sesi, tıpkı üç sene mütemadiyen işittiğim vapurun düdüğünün sesine benziyordu.

Pekâlâ, işte serbestliğimiz! Bu serbestliği bize çok kuvvetli bir kanun bahşeder. Umumî kaide olarak denilebilir ki *présentatif* bir hal, temsilî *réprésentatif* bir halden daha kuvvetlidir.

Eğer işitilen düdük sesi düşünülmek istenilen fikirlerin mabadini kırabiliyorsa, aynı tarzı meşur bir surette kullanmaklığımız kâfi gelecektir. Biz arzu ettiğimiz vakit, kendimizde *présentatif* halleri hasıl eder ve serbestliğimizi elde etmek için fikirlerin bağlarını şiddetle kıran *présentatif* hallerin çok kuvvetli tedailerini şuurumuza ithâl edebiliriz. Bilhassa şayanı hayret derecede mutî ve muvafık prezantatif bir hal vardır: Hareket. Bilhassa hareketler arasında lisanı teşkil eden hareketler.

Birşeyi okurken kelimeler yüksek sesle telaffuz edilebilir. Hatta dindar adamların *tentations* larında yaptıkları gibi tehlikeli tedaileri bu suretle kırmak ve tenkil etmek mümkündür.

Yeni bir istikametin noktai hareketi olmasını ve zihinde zaferini temin etmek istediğimiz bir fikre bu suretle onu (zaferi) zorla ipnoze edebiliriz. Zaten bu mes'elede hafızanın büyük kanunundan çok yardım görürüz. Her hatıra *souvenir* sık ve

uzun bir takrara ve bilhassa, tabir caizse, canlı ve sempatik bir dikkate muhtaçtır.

Şuurdan tart ve def ve menfada muhafaza ettiğimiz fikir zincirlerinin *les substrats Cereb aux* ları silinir ve dumura uğrayarak mukabil fikirlerin gaip olmalarını mucip olurlar.

Şuhalde fikirlerimize *pensées* hâkim olmamız imkân dahilindedir. Biz fena nebatları kökünden koparıp atmağa ve hatta onların bulundukları yeri bile imha etmeğe muktediriz. Bilâkis *présentif* tedaileri muhafaza etmek istediğimiz ve onların inkişaflarını arzu ettiğimiz vakit evvelâ mevzuumuza yabancı olan ve şuurda karışıklık *irruption* yapmağa yarayan prezantatif halleri büyük bir itina ile uzaklaştırırız. Biz sessizliği ve sükûneti arar ve eğer fikirlerimizin silsile ve tertibi zaif ve gevşek ise hatta gözlerimizi bile kap rız.

Bundan başka bize hizmet edebilen *présentatif* halleri imdadımıza çağırırız. Yüksek sesle konuşur ve fikirlerimizi yazarız! Bilhassa yazı, uzun ve derin düşünüşlerde *méditations* bizim için bir yardımcıdır. O fikri tutar ve fikirlerin hareketlerine el ve gözleri iştirâk ettirir.

Ben de meslek icabı kuvvetle inkişaf eden tabiî bir istidat *disposition naturelle* den dolayı kelimeleri telaffuz etmek izin okuyamıyorum. O surette ki zihin *présenstatif* ihsasatın üç, hatta dört zıncirine istinat ediyor. Çünkü kelimeyi işitmeksizin telaffuz etmek müşküldür.

Hulâsa adalelerimize ve bilhassa beş duygunun adalelerine çok hâkim olabildiğimizden fikrî tedailerimizin esaretinden kendimizi kurtarabiliyoruz.

Mamafi kendi kendine irade terbiyesi yapmak noktainazarından ne söylenirse söylensin, bu bahsin neticesi kâfi derecede cesaret kırıcıdır. Fikirlerimizin üzerinde büyük bir kuvvete malikiz. Fakat yazık ki tembelliğe ve şehvaniyete *sensualité* karşı fikirlerimizin kuvveti hemen hemen kabili ihmaldir: Teessürî hallerin verdikleri çare ve tedbirleri mutalaa ederken nefse hakimiyet mes'elesinde muvaffak olup olmayacağımızı göreceğiz.

İkinci bahis

İradede tessürî hallerin rolünü mutalâa

I

Tessürî hallerimiz her şeye, hatta bizi bilâ tereddüt ölümden ve ıstıraptan korkutmamağa bile muktedirdirler. Onların kuvvetlerini müşahede etmek ihtibarî *Emprique* bir kununu müşahade etmektir. Bu kanunu ilmî *scientifique* bir kanuna tahvil, yani onu yüksek bir kanundan neş'et ettirmek ve vazıh bir hakikatın mustedlel *Déduite* bir neticesi gibi nazarıitibara almak kabildir.

Birbirleriyle imtizac ederek hissî teşkil eden unsurları tahlil edersek, onların *Bethoven* nin bir *Adagio* [1] sı gibi olduklarını görürüz: bütün tenevvülerin altında bir esas muharrik *motif* koşar Bu tenevvüler onu bazen örter, bazen derin izler bıraktırırlar: muhtelif şekiller altında daima yeniden doğan bu cümle *Phrâse* musikinin inkişafına *Devéloppement musical* bir hayat verir. Ayni zamanda mütenevvi oldukları gibi bir vahdet arzederler.

Bütün *Adagio* yi büyük bir zenginlikle ihtiva eden bu cümle *phrase,* hisde mukabili olarak ibtidai bir tamayüle *Tendance* maliktir. Bu temayül hisse bir vahdet verir ve işte onun üzerinde ihsasatın *Sensation* elem ve hazzın en zengin tennevvüleri inkişaf edebilir. Fakat bu talî nunsurları hususî bir anat *Nuance* ile tezyin eden bu temayüldür.

Dekartın nazarında halk olunma; Allahın mütemadî

---

[*] Musikide aheste demektir.

yaratma kudretine bağlı olduğu gibi hazlarımız, elemlerimiz hatıralarımız.. hakikatta mütemadi bir halk olunmadan başka birşey değildirler. Bu işi yapan ve onları nurlandıran süsleyen, temayüllerin en yüksek enerjisidir. Eğer temayül ve onun yüksek enerjisi gaip olmuşsa, haleti ruhiyemiz hiç bir tesiri olmayan soğuk, ölü ve renksiz bir yığından başka birşey arzetmez.

Hislerin bu cevheri aslisi hayatımızda niçin bukadar şiddetli tesirleri olduklarını anlamamıza hizmet eder.

Elem tarafından kuvvetle inzibat altına alınmış olan yaşamak arzu ve temayüllerimiz inkişaflarında bir çok istikametleri terketmeğe mecbur olarak kendilerine müsaede edilen yollara doğru yayılırlar. Ya bir nevi mahv olmak veyahut taazzuv etmiş olan hususî temayüllerden addedilebilen kanallara akmak kanununa maruz olurlar.

Elemin kendi keyfine göre idare ettiği bu faaliyet her temayülin ilk ve ibtidaî bir şeklidir. Elem tarafından inzibat altına alınmış olmayan faaliyet ise kendini her istikamete doğru dağıtır ve iğdiş *émasculé* olur.

Malûm olduğu üzere temayüller yakıcı akışlariyle bir nevi merkezî enerjimizdirler. Onlar bir hareket gurubundan yahut daha doğrusu ibtidai hareketlerden mürekkep bir kütleden ibarettirler. Meselâ: hiddet yahut aşk... İlâh.. tarafından harekete getirilen adelî malzeme hey'eti umumiyesi itibarile her ahvalde daima aynidir. Bu hal, hatta ayni cins hareketlerde mahsus bir derecede aynıdır. Tıbkı hayatı bize nakleden lâyuat nesillerde olduğu gibi.

Mururu zamanla aşınmış ve eskimiş olan bu zemin üzerinde herkes şahsî ibda ve icadını süsler. Fakat hey'eti umumiyesi itibariyle o kadar rabıtalıdırki beşikdeki çocuklar bile onların manasını bizzat anlarlar.

Falan temayül ile falan adalî ifade serisi bize veraset vasıtasile intikal etmiş ve temayüllerle adalî hareketler arasındaki bu rabıta ve münasebet asırlardanberi yapılagelmiştir. Falan fikir ve falân adalî hareket arasında meş'ur bir surette yapılan silsile ve tertipler *les trames liées*, otomatik bir hale gelmiş olan diğer

rabıtaların yanında hemen hiç bir kuvvete malik değildirler. Bu gayri müsavi mücadelede onların mağlûp olmaları için kendilerine rabıta ve ittifaklar aramaları ve irsî temayüllerle birleşmeleri lâzım gelir.

Hissin kuvveti bir çok zengin hal ve hareketlerde kendini gösterir. Kuvvetli bir his zahirde kendisinden müstakil gibi görünen ruhî halleri bulandırabilir.

Aşikârdır ki her idrâk, hatta basit ve iptidaî olanı bile bazı işaret ve alametlerin tefsir ve tercümesi *interprétation* dır. Meselâ: Karşımda bulunan portakalı görmiyorum. Ben yalnız bazı alametlerini müşahede ederek onun portakal olduğuna hükmediyorum. Bu tefsir ve izah itiyatla enstantane haline gelmiş ve otomatikleşmiş olur.

Filvakı, his her an hakikî tercüme *interprétation* u kovar ve şuurda onun yerini işgal ederek yalnış bir tercüme ve tefsir *interprétation* telkin eder. Korkunun geceleyin en tabiî gürültüler karşısında vukua getirdiği manasız *interprétation* lardan bahsetmeğe lüzum varmı? Kinin en aşikâr vak'alarda bizi kör yaptığını bilmiyen varmıdır? Molyerin bu tegayyür ve teşevüşü ve meselâ aşk tarafından husule gelen teşevvüş ve galatları *illusions* gösteren güzel bir hikâyesi vardır. Mumaileyh bu hikâyesinde annelerin kendi çocukları hakkındaki görüşlerinin hatalı olduğunu ne gözel göstermiştir: «Çocuğumun solğunluğu bir yaseminin beyazlığıle mukayese edilebilir...»

Fakat his yalnız idraki *la perception* u bozmaz. Kuvvetli ise zayıf hislere hiç merhamet etmez. Meselâ kibir *la vanité.* Bu insanların pek çoğunda o kadar kuvvetli bir hisdir ki hakikaten temiz, asil, güzel hisleri şuurdan kovabilir.

Körülüyor ki ağır ve kuvvetli teessürî hallerimiz zayıf his ve idrâklerimizi karıştırmaktadırlar.

Bir karar verince onu muhtelif fikirler arasından bizzat intihap ettiğimizi zannederiz. Fakat maal'esef onlar hemen daima kendimiz tarafından değil, belki kendi kendine verilmişlerdir: Bu kararlarda meş'ur bir arzumuzun hisse ve iştirâki yoktur.

Devamlı ve kuvvetli bir irade - pek makul olarak - bizatihi kuvvetli olan hislere istinat etmelidir. *Mill* - der ki kuvvetli bir hassasiyet *sensibilité* insanın kendi nefsine karşı kuvvetli bir hâkimiyet icra etmesine hizmet eden bir şart ve vasıtadır. Fakat bunu yapabilmek için bu hassasiyet terbiye edilmeğe muhtaçtır. O, böyle hazırlandıgı vakit yalnız en başta gelen kahramanları yetiştirmez, fakat ayni zamanda kendi nefsine tasarruf eden irade kahramanlarını da yetiştirmiş olur. Tarih ve tecrübe gösteriyor ki bu vadide iyice idare edilen en ziyade muhteris karekterler kendi vazife hislerinde en ziyade sebat ve ciddiyet gösteriyorlar. [*]

Herkes bizzat görmüştür ki itiyat vasıtasiyle mihanikî bir hale gelen ef'alden maada, bütün iş ve arzularımıza daima bir heyecan dalgası tekaddüm etmiştir. Meselâ, bazan yapılacak bir işimiz olduğu halde tembelliğimiz tutar, yataktan çıkmamak, biraz daha uyumak isteriz. Bu «iş» fikri bizi yatağımızdan fırlatmaktan âcizdir. Halbuki sabahleyin bir arkadaşımızın bize geleceğini ve geldiği zaman hâlâ yattığımızı görünce bizi ayıplayacağını düşünmekten mütevellit «utanma hissi» elbiselerimizi çabucak giyinmemiz için kâfidir.

Bazan haksız bir şeye karşı duyduğumuz bir his, kendi hesabımıza pahalıya mal olan bir protestoda bulunmağa bizi tahrik ve teşvik eder.

Hassasiyetleri gayet dun bir seviyede olan çocuklar irade noktai nazarından gayri kabili terbiyedirler. «Terbiyede tesadüf edilen müşkilâtın hiç biri, hassasıyeti eksik bir çocuğu terbiye etmekten mütevellit güçlükle mukayese edilemez. Onlar her şeyi dinlerler, fakat hiç bir şeyi hissetmezler. [**]»

Eğer cemiyetleri ve onların müşterek arzularını fertlerdekinin büyümüş bir şekli olarak nazarı itibara alırsak, gayet vazıh bir surette görürüz ki fikirleri hislere istinat ederek va ancak bilvasıta idare ederler. *Michelet* der ki: Fikirler kalbin kuvvetiyle telkih edilmedikçe ve ondan aşk hararetini almadıkça tezahür etmezler. Spenser dünyayı hislerin idare ettiiğini iddia eder [***]

[*] Mill. Assuyjetissemens des femmes. 150
[**] Fenelon. Education des filles. ch. v
[***]Spencer. Pourquoi jeme sépare d'ang.

Stuvart mill ona itiraz eder ve derki «arzın hareketini keşfeden heyecanlar ve ihtiraslar değildir» Elbet hayır! Fakat bu keşfin meydana gelmesinde kuvvetli hislerin büyük bir tesiri olduğu aşikâr değilmidir? Eğer neticede maddî veya manevî bir fayda ve zevk mevcut olmasaydı bu hâdise insanın üzerinde tesirsiz kalmazyımdı? Bu keşif ancak *méditatif* fiylezoflarda amelî tesirler husule getirdi. Çünkü bu fikri ancak onlarda derin heyecanların meydana çıkmasını *éclosion* mucip oldu.

Bir milletin, siyasî bir grupun idaresi, ancak teessürî hallerin bir neticesidir. [Alâka ve menfaatler, müşterek korkular ve müşterek sempatiler.. ilah] milletlerin hayatında yalnız hususî fikirlerin tesiri pek azdır.

Esasen karilerimizin nazarı dikkatlerini bu noktaya çevirmek kâfidir. Onlar fikrin hareketlerimiz üzerinde nekadar zayıf olduğunu görecek ve heyecanların kuvvetlerine ait tarihte müteaddit misal ve deliller bulacaklardır. Meselâ onlar bizi canlandıran vatanî bir histe halis heyecanlı fikirlerin, ıztırapların, hiddetlerin, korkuların ve ümitlerin... hisselerini tefrik edebilirler. Şahsî delâile gelince, «beşerî komedi *Comedie humaine*» üzerine atfedilen en dalgın bir nazar, yukarıda saydıklarımızdan düzinelerce misallere tesadüf eder.

Annelik hissinin şeref hislerini ve vatanî duyguları nekadar kolaylıkla itibardan düşürdüğü görülebilir: «Yaşasın! aç yaşasın, fakat yaşasın!» Keza bir *Cornélie* nin müfrit vatanperverliğinin en kuvvetli hislere muzafferane bir surette mukavemet ve muhalefet etmesine sebep olduğu görülebilir. Bu hâdiseler bize en kuvvetli insiyakî *instinctif* hislerin kökünden koparılup atılmasının kabil olduğunu ispat eder.

Bu müteaddit misallerden sonra şüphe yok ki hiç kimse teessürî hallerimizin iradedeki büyük tesirlerini red ve inkâr edemiyecektir.

*
* *

II

Eğer tabiatımızın teessürî tarafı ruhî hayatımızda herzaman tefevvuk temin eder ve hükümran olursa onun üzerinde zekâi

kuvvetimiz zaifler. Filvaki bu fikrî kudretsizlik, hislerin bünyesinin bir neticesidir.

Âlemi haricîde bütün fiil ve hareketler *action* ifade aleti olarak ittihaz ettikleri adalelerle kendilerini izhar ederler: Adale olmazsa haricî aksiyon da olmaz. Maamafih hangi yoldan gelirse gelsin hariçten gelen bir tesire şüphesiz adalî bir cevap verilir. Haricî intibalar çok mütenevvi olduklarından onlara verilen adalî cevaplar da bittabi fevkalâde mütenevvidirler.

Bir kuvvet sarfını mucip olan adalî hareketler hangi şekilleri alıyorlar: Bir intiba çarpınca kalp birdenbire gayet hızlı işlemeğe, teneffüs sıklaşmağa, Hazım cihazları kamçılanmışlar gibi vazifelerini daha seri yapmağa başlarlar. Bu ani ruhî teessür *émoi*, asıl heyccanın teşkil ettiği şeyin kendisidir. Heyecan bu *émoi* kadar kuvvetlidir. Eğer bu teessür olmazsa heyecan da olmaz. Otomatik olan bu *émoi* irademizin müdahalesinden kaçar. İşte bu, nefsimize hakimiyetimiz işinde hiç arzu edilmeyen bir haldir.

Kalbimizin çarpıntılarını doğrudan doğruya ne tevkif ne de tadil edebiliriz. Bağırsakların *la quasi-paralysie* sini men ederek bir korkunun şiddetini çabuk teskin edemeyiz.

Kendi nefislerine hakim olan insanların gayet az olduklarını herkes layıkiyle anlamamıştır: Pek az insanların teşebbüs ettikleri devamlı cehitlerin mükâfatı tevekkülden kurtulmaktır. Bundan istihraç edilirki hemen bütün insanlar muayyeniyetçilik *déterminisme* kannnunun esiridirler. Onlar ekseriyet itibarile kibir ve kuvvetli temayüllerile idare edilirler. *Nicole* in dediği gibi onlar şayanı merhamet olan kuklalardır.

Maruz kaldığımız kabalık, izzeti nefsimizin rencide edilmesi hemen — kendi mukavemetimize rağmen — fiziyolojik bir teessür *émoi* tevlit eder. Kalp adeta kırılacakmış gibi gayri muntazam çarpmağa başlar. Onun aksi tesiri *Contraction*, teşennücü *spas-modique*, ıztıraplı ve natamamdır. Kan da dimağa şidde li bir akış halinde hücum eder ve çok nazik olan bu uzvu, manasız, mübalağalı ve gayrikabili tatbik birçok fi irlerden mürekkep şiddetli fikir yağmuruna tutulır. Temamiyle hayvanî olan

bu boşalma *déchaînement* karşısında bizim felsefemiz aciz kalır.

Misalleri çoğaltmağa lüzum varmı? Hassasiyetteki bu ruhî karışıklığın şafi *curiciale* bir çaresi yokmu? Cinneti muvakkate ve fikirlerimizin otomatizmi fiziyyolojik sebep *cause* ortadan kalkınca durmazlarmı? Bu gibi hallerin yukarda tahlil edilmiş misallerini tekrar zikretmeğe bilmem lüzum varmı? Hislerin esas sebepleri, fizyolojik mahiyette olduklarından onlara karşı elimizde bir kuvvet bulunmadığı gayet aşikâr değilmidir? fikir *la pensée* ile ihşa *visciéres* arasındaki mücadeleyi son bir şahsî tahlille göstermekliğime müsaade edilsin:

Bir müddet evvel bir adam yanıma geldi ve sabahleyin erkenden dostlarımdan birinin evine gitmiş olan çocuğumun orada olmadığını bildirdi. Bunun üzerine kalbim bilâfasıla şiddetli, şiddetli çarpmağa başladı. Düşündüm ve derhal bu gaybubetin makul bir izahını buldum. Fazla heyecanın doğru olmayacağını takdir ettim, fakat yanımdakilerin fevkalâde teessürleri ve onlar tarafından yapılan telkinle ve bu sırada çocuğumun evimin pek yakınında bulunan bir derenin kenarında oynaması ihtimaliyle zihnimi işgal ettiğimden heyecanım daha ziyde arttı. Hernekadar bu fena ve meşum farz ve ihtimalin imkânı olamayacağını ve hatta bunu düşünmenin gülünç oldnğunun farkında olmama rağmen kendimi bir türlü teskin edemedim. Kalbim kopacakmış gibi çarptı. Şiddetli bir ıstırap hissettim. Saçlarım diken gibi oldu. Ellerim titredi. Çocuk yarım saat aranıldıktan sonra bulundu. Fakat kalbim el'an çarpmakta devam etti.

Garip şey! Benim ret ettiğim bu teessür *émoi* sanki bu halimden istifade etmek isteyormuş gibi beni mahsus derecede hiddete ve şiddetli bir endişeye sevk etti. Maamafih zavallı çocuğumun elem ve iztırabını ifade eden sözleri karşısında maruz kaldığım heyecan fırtınasının kendi kendine sükûnet bulmasına intizar ettim. Bu hal bir müddet daha devam etti.

Herkes kendi şahsında buna benzer müşahedeler yaparsa his ve heyecanlarımıza karşı doğrudan doğruya hiç bir tesir yapamadığımızı göreceklerdir.

*
* *

III

Şu halde nefse hakimiyet işi zahirde gayri kabil görünüyor. Halbuki kitabımızın ismi irade terbiyesi olduğuna göre karileri aldatmış oluyoruz demektir.

Filvaki nefse hakimiyet bir hile ve bir tuzak *leurre* dır. Çünkü bir taraftan fikrime müessir olamıyorum. Fakat tedaii efkâr yapabilmekle kendimi aldatıyorum. Zira mücadeleye mecbur olduğumuz hayvanî *brutale* kuvvetlere karşı tedaii efkârın bize yardımı muvakkatt r.

Diğer taraftan, eğer hisler, üzerimizde bu kadar kuvvetli tesirler yapıyorlarsa, idrak, hatıraları, hüküm ve muhakemeleri kendi keyiflerine göre idare ediyorlarsa, eğer kuvvetli hisler zayıf hisleri şuurdan kovuyor ve hatta mahvediyorlarsa, bir kelime ile, eğer onlar namahdut bir istibdat *despotisne* icra ediyorlarsa şüphe yok ki nihayete kadar despotturlar ve binaenaleyh ne aklımızın emirlerini ne de irademizin kontrolunu kabul ederler.

Gayrikabili zapt ve idare olan bu bir sürü basit ve bayağı hislere karşı ruhumuzda ancak bir kuvvet mevcuttur: Makul kuvvetler *Les puissances sensées*. Maamafih bu makûl kuvvetler ötedenberi söylediğimiz gibi çok kuvvetsizdirler. Onların münakaşa etmeğe hakları yoktur ve yalnız istişarî reylere maliktirler.

Şu halde bu vaziyet karşısında yapmamız lâzım gelen şey, ümidimizi keserek ve elimizdeki silâhları bırakarak mücadele meydanını terk ve her şeye tevekkül ederek bayağılığımıza, tembelliğimize ve korkaklığımıza karşı hiç olmazsa bizi teselli eden fatalizme (cebriyeciliğe) iltica etmekten ibarettir.

***

IV

Bereket versin vaziyet zannedildiğinden daha ümitsiz değildir. Zekânın malik olmadığı kuvveti şimdiye kadar söylemeğe unuttuğumuz bir âmil *facteur* kendisine verir: Zaman, evet zaman

zekânın bugün yapmağa muktedir olmadığı şeyi yapmak kudretini kendisine uzunca bir müddet sonra verecektir.

*
* *

V

kendi halâsımız için malik olduğumuz usulü, arzetmeden evvel ve teessürî hayatımızın esası üzerinde hiç bir şeye veyahut pek az bir tesir icrasına muktedir olup olmadığımızı, heyecanın tâli malzemesi üzerine tesir icra etmeyi tecrübe ederek bazı hareketler yapıp yapamıyacağımızı tetkik etmeği ve irade terbiyesinde müracaat edeceğimiz membaların hiç birini söylemeği ihmal etmemek muvafıktır.

Kalp gibi iradeye tabi olmıyan azamızın ekserisinin ihtiva ettikleri esas fiziyolojik materiyel üzerine ruhî vasıtalarla doğrudan doğruya hâkim olamayız. Bu kabil âza üzerine müessir olacak yekâne iş ve hareket vasıtaları haricîdirler ve fenni tedaviye *la thrépeudie* ye aittir. Meselâ şiddetli bir hiddet, kalbin çarpıntılarını tanzim etmek vazifesini gören bir parça *digitale* masile teskin edilebilir. Kezâ *Calmats* massı ile şiddetli neviden olan feveranlara *effervessence* bir had konulabilir. Keza bedenî ve zihnî bir uyuşukluk ve tembellik kahve içilmekle izale edilebilir. Fakat kahve, kalbin hareketlerine tesri eder ve onlara teşennücî bir gidiş verir. Ve bir çok insanları hiddete müstait kılar. Sinirli adamların çoğunda teneffüs güçlüğü yapar, asabı gererek azaların titremesini mucip olur. Ve bu suretle onları kederlendirir, sebepsiz merak ve endişelere ve hatta delice korkulara müstait kılar.

Hulâsa hisler üzerindeki doğrudan doğruya olan kuvvetimizi tetkik etmek icap eder.

His ile hissin haricî ifadesi olan adalî hareketler herkeste umumiyetle aynidir ve onların haricî ifadesi arzumuza tâbidir. Şu halde mademki hareketleri yapmakta veya yapmamakta hakimiyetimiz vardır. O halde hissin haricî ifadesini tevkif etmek çok defa kabildir,

His ile hissin haricî ifadesi olan bu adalî hareketler arasında devamlı *Constante* bir tedaî ve iştirak vardır. Ve zaten herhangi iki unsur beraberce sık, sık tedaî ettirildimi birinin ötekini uyandırmağa karşı bir temayül göstermesi ruhiyatta umumî bir kanundur. Bu noktai nazardan his terbiyesile meşgul olan *Ignac Loyola* gibi amelî ruhiyatçıların en marufları teessürî hal yerine ona tekabül eden haricî hareketleri tavsiye ederler. Malûmdur ki tenvim edilen bir adamın rüya halinde bir heyecana tekabül eden vaziyeti o heyecanı tevlit etmek husunda hâkimi mutlaktır. Sebatkâr bir kimsenin vaziyeti hangi ihtiras ile izah edilmek istenilirse, istenilsin bu ihtirasın tezahürü için lâzım olan adaleler harekete getirilince ihtiras birdenbire patlar. Bunun üzerine bütün uzviyet ona cevap verir. [*]

Köpekler, oynıyarak mücadele eden çocuklar ve hatta yaşlılar umumiyetle ehemmiyetsiz yere darılmakla işe nihayet vermezlermi? Gülmeler, ağlamalar biribirine muarız değilmidirler? Hülâsa, hareketler kendilerine mukabil ve mütemayil olan hisleri telkin etmeğe mütemayildirler. Meselâ katoliklerin derin bir ruhanî merasimle yaptıkları zahirî hareketler az itikatlı ruhlar üzerinde bile büyük intibalar yapmaz mı? Çok endişeli bulunduğumuz bir ande yüzünden neş'e fışkıran bir dostun ziyareti bizi neş'elere gark etmez ve ruhumuzu ferahlandırmaz mı?

Artık misalleri çoğaltmak hakikaten lüzumsuz olur. Herkes kendinde bu kabil misalleri kolayca bulabilir.

Bizde bir heyecan husule geldiği vakit haricî âzamız üzerinde kendini ifade etmesine mani olabiliriz. Meselâ hiddet, kendini yumrukları sıkmak ve çeneleri sıkıştırmakla, teneffüsü kısa ve sık, sık yapmakla gösterir. Maamafih ben kızmaklığım lâzım gelen bir hâdise karşısında adelelerime hareket etmemeleri, ağzıma, tebessüm etmesi için emir verir ve teneffüsümü tadil edebilirim. Fakat, eğer henüz yeni başladığı ande ilk tezahüratı söndürmeğe teşebbüs etmezsem, eğer doğan bir heyecanın büyümesine müsaade edersem ve eğer iradem, dahilden haysiyeti şahsiye... gibi başka bir his yardım gönderemezse.. İlâh bütün emeklerim boşa gitmiş demektir. Şehvanî *sexsuelle* heyecan

[*] Cf. Brait. Neurology.

için de mes'ele aynıdır. Eğer ruh *l'esprit* arzu ile meşbu ise ve eğer dahilî mukavemet zayıflamışsa, arzuların ajanı olan adelelerin mukavemeti az devam eder.

Filvaki adalelerin ihtiraslara karşı kuvvetle mukavemetleri için dahilî bir kuvvete istinat etmeleri lâzımdır. Bu sözlerimizle hariçten dahile pek az bir tesir yapmağa muktedir olduğumuz neticesi istihraç edilir. Ruhta bir his celbetmek veya onu tesirsiz bir hale getirmek ve bilhassa bir hissi mahvetmek için doğrudan doğruya yaptığımız tesir zayıftır. Haricî vasıtaların bize verdikleri şey, bir küsur ve ufaklıkten başka bir şey değildir: şüphesiz bu kıymetli bir kusurdur. Fakat evvelce kuvvetlenmiş olan dahilî bir tesire *action* ilâve edilirse.

***

VI

Şu halde biz hale merbut kalmış olsaydık ve «yevmin cedit, rızkın cedit» yaşasaydık ve yarınki hayatımızı nazarı itibare almak mecburiyetinde bulunmasaydık şüphesiz bu kadar mücadele etmek faydasız olurdu. Ve bu takdirde fikirlerin, hislerin ve ihtirasların üzerimizde ki mücadeleleri karşısında âciz bir vaziyette kalırdık.

Filhakika bir çok insanların zekâları bu mücadelede maalesef seyirci vaziyetinde kalırlar. Zekâ iktidarsızlığından utanarak zayıf ve basit işlerle uğraşır. Çünkü onların yanında hâkimi mutlaktır. Fakat hakikatte temayüller zekânın müdafaası olmadan tesir icra ederler. Bir meteoroloğun, havanın işba derecesine nazaren yarın yağmur yağacağını bilmesi ve fakat buna karşı elinde bir kuvvet olmaması gibi, zekâ da mücadelenin farkında olur. Fakat bu, mücadelede hemen hiç tesir yapmaz.

Kendi serbestliğini kazanmak için hiç bir ceht sarfetmiyenlere tavsiye edilmesi münasip olan kaide katiyen zarurî bir kaide değildir. Herkes böyle bir kaide veya kanunu kendinde yapmağa muvaffak olabilir.

Filhakika bugün malik olmadığımız irade hâkimiyetini kazanmamıza zaman hizmet eder. Evvelce de söylediğimiz g.bi o bizim halâskârımızdır. o, zekâyı kurtaran ve ona hayvaniyetten ve ihtirasların tabiiyetinden *la vassalité* den kendini kurtarmak imkânını veren bir hükümdardır. Zira hernevi teesürî haller kör ve hayvanidir. Onu görmeyen insanlar birer hergül olurlar. (Böyle insanlarda) zekâ, kendini mahirane idare ederek zamanla yani rahat ve saburane bir tabiye *tactique* ile, fakat metanetle ilerler, yavaş, yavaş ve emniyetle kendi kendine bir kuvvet kazanır ve hatta bir diktatör olur: ve yalnız saltanatın *souverain* nin tembelliğile ve tab'asının muvakkat ısyanlarile mutedil olan bir diktatör! Şimdi zamanla elde edeceğimiz bu halâsın *affranchissement* nın mahiyet ve tesirlerini mütalea edelim.

Üçüncü bahis

Zekânın hakimiyeti

I

Nefse hakimiyetin en ehemmiyetli şartı, fikirlerin ve harekâtın kuvvetli itiyatlar halinde birbirlerine rapt edilmesidir. Fikir ve hareket arasında öyle bir rabıta temin etmelidir ki zihinde teşekkül eden bir fikri aynı vuzuh ve şiddetile hareket te takip edebilsin.

Fikirle hareketlerin birbirine sıkı bir surette raptı, teessürî hallerin hararetile yapılmalıdır. Bu imtizaç bu sayade kuvvet ve mukavemet kazanır. Düşünmek, hareket etmek itiyatlarını yaratmak, yani çocuğun zihninde fikirlerin fikirlerle, fikirlerin his ve hareketle imtizaçlarından mütevellit sistemler vücuda getir-mek için knvvetli hislerden istifade etmek lâzımdır. Bu yapılamazsa nefse hakimiyet temin edilemez.

Çocuk evvelâ korku ve izzeti nefisle, ebeveyninin hoşuna gitmek arzusile yavaş, yavaş dikkatine, gürültü ve yaramazlık yapmak temayüllerine hakim olur.

Tabiri diğerle, bazı temayüllerle onların tabiî ifadeleri arasındaki rabıtaları kırmak ve bazı fikirlerle bazı hareketler arasında sağlam rabıta ve münasebetler tesis edebilmek için eyice idare edilen kuvvetli ve tabiî hislerden istifade olunnr.

Efkârı umumiye korkusu, mukaddes evsafa bürünen insanların otoritesine hürmet, terbiye vasıta ile zihne ithâl edilen hatıralar, her yerde hazır olan ve daima insanın ef'al ve harekâtını kontrol eden ve her yerde dinleyen ve hükmeden bir allaha

ve ebedî cezaya karşı duyulan korku... Bütün bunların imtzacile husule gelen ve şuurda basit göründüğü halde fevkalâde mürekkep olan teessürî bir halin (bukadar kuvvetli his ve heyecanların) yak cı şulesinde fikirlerle hareketler arasında kuvvetli bir lehimlenme yapılır. Bu suretle husule gelen iffet mefhumu sayesinde, ruhan basit insanların dimağlarını işgal eden şehevî tahrikât *les incitat.ons se.sulles* izale ve hisler tasfiye edilmiş olur.

Zikrettiğimiz bu hal muhasım yüksek hisler tarafından çok kuvvetli temayüllere karşı elde edilen güzel bir zafer misalidir.

Fakat hissin bu kadar kolayca düğümlediğ bu kabil bağlarla, fikir dahi teessürî hayatımızda mudillik kazanmakla böyle rabıtalar teşkil edebilir:Ailede ve mekteplerde aldığımız terbiye de ebeveynimiz ve muallimlerimiz biraz evvel gördüğümüz şekilde arzu ettikleri lehimleri yapabilirler. Dinin yaptığı gibi.

Mamafi, Şüphe yok ki kendi kendimizi terbiye e me' işi en makbul olanıdır. Fakat bu iş, gayet mudil ve mürekkeptir. Evvelâ kendi ruhî hallerimiz hakkında derin bir malumatı ve onun membalarını öğrenmeği müstelzemdir.

Mektepten çıkıncaya kadar daima muallimleri ve babaları tarafından idare edilen gençler, kendi başlarına muayyen bir işi tamamile yapmağa ve kendi kendilerine çalışmağa alışmış olmadıklarından yanlarında nezaret eden ve nasihat veren bir kimse bulunmaz ve, muayyen meşguliyetleri olmazsa onlar ileriyi göremezler ve perişan bir vaziyette kalırlar: Çünkü b r imtihana hazırlanmak çizilmiş bir zamanı günü, gününe kullanmak gibi birşey değildir. İmtihan için sene sonunda korkunç dönmeden başka müe yede yoktur.

Fena şerait altında fikrin tefevvukunu temin etmek ve talebede bu fikre karşı evvelce mevcut hislerden bir istinatgâh bulmak lâzım gelecektir. Bu; bir terbiye işidir. Fakat evvelâ çare ve tedbirlerin hiç birini unutmaksızın tetkik etmeli ve filan fikirle filan hareketler arasında rabıtaların nasıl yapıldığı mes'elesini yakından gözden geçirmeliyiz.

II

Fikirlerin; evvlâ nefse hakimiyette, muvafık teessürî kuvvetlerle olan münasebetlerini tetkik edeceğiz.

His ile zekâ arasındaki münasebetlerle meşgul olan pek az filezoflar iki nevi malûmat *Connaissance* tefrik ettiler:

1 — Asıl zihnî malûmat *La connaissance proprement intellectuelle*

2 — Ezber malûmat *La cónnaissace par coeur*

Büyle bir tetkik esaslı bir hakikatın yanlış bir şekilde arz edilmesi demektir. Her malûmat zihnîdir. Fakat malûmata bir heyecan refakat ettiği vakit hissî ve zihnî iki unsur samimî bir sırette kaynaşırlar. His fikirden daha hacimli ve daha kesif olduğundan bir çok mütedai fikirleri şuurun aydınlığından koğarak kendisi orada bir yer işgal eder.

Çok yukarda birdenbire şiddetli heyecanları uyandıran bir çok soğuk fikirlere ait misaller gördük. Filhakika fikir kendi arkasından heyecanın hatıralarını çekmeksizin şuurda zuhur edememektedir.

İşte bir fikirle evvelce meçhul tessürî bir hal arasında bir defa otomatikleşen bir rabıta, böyle rabıtalarla sun'i surette takviye edilemez mi? bu suale vereceğimiz cevap menfi olursa irade terbiyesi yapılamıyack demektir. Fakat gördük ki her terbiye bu imkân üzerine istinat eder.

Babalarımızın ve muallimlerimizin yapabildikleri şeyi, başkasına güvenmeyen ve her şeyi kendi kendine yapan bir talebe kezalik böyle bir işe kendi hesabına teşebbüs edebilir mi? Edemezse kendi kendine terbiye gayrı kabil olur.

Böyle tedailer yapmanın ne kadar müşkül olduğu aşikârdır. Onların zemana ihtiyaç gösterdikleri de muhakkak. İşte, bizim en doğru olduğuna inandığımız şey!

Filvaki bu imkân bizim halâsımızdır. Bunu kabul etmek kendimizin serbest olduğumuzu tastik etmektir. Her birimiz

şüphe yok ki arzu ettiği takdirde usanç veren bir çalışma fikrini, onu mevkii file koyacak hislerle tedai edebilir. Hissediyoruz. Çünkü umumiyetle zihnen çalışan insanlarda bu tedai büyük mikyasta tes.ürî hallerle yapılır.

Bundan başka bu tedai yukarda zikrettiğimiz gibi nadiren bir tek tecrübenin neticesidir. Biz bir ressam gibi hareket ediyoruz. Ressam nasıl müteakıp çizgilerle yaptığı resmi vuzuhlaştırırsa, her yapılan tedai de bir nevi taslak bırakır ve çok enerjili bulunulduğu zaman yapılan taslaklar muayyen ve kat'i çizgilerle başlanmış olan eseri tamamlar. Daha sonra cesurane rötuşlarla iş tamamlanmış olur.

Zihnimiz böyle sakin bir tertibe *élaboration* a mühtaçtır. Çünkü onun sakin çalışması insan tabiatının zıttınadır. Genç bir adam için devamlı bir dikkat, çok müşküldür. Bilhassa bir fikir üzerine dikkatin temerküz ve teksifi hali, onu hayli bunaltır.

İradenin tembelliğe ve atalete karşı mukavemeti için onun istinat etmesine yarayan bütün tessürî kuvvetleri bir şebeke halinde toplamak hiç faydasız değildir. Uzun emekler ve bütün kalbî merbutiyetlerle vücude gelen bu kitap için sarfedilen uzun ve usanç veren ceht serisinde enerjinin istinat ettiği şeyin ne olduğu tetkik edilirse muayyen bir maksat ve gayeye müteveccih hislerin müşterek bir kuvveti olduğu görülür. İşin çok yüksek bir derecede verdiği enerji hissi, yüksek bir gayenin takibinden mütevellit tefevvuk duygusu, müfit ve müsmer bir surette idare edilen bir faaliyetin verdiği maddî refah...

Bu kadar kuvvetli olan bu muharriklere *mobil* bir de etrafımızdaki insanların bir kısmının hasetten arî olan büyük sempatilerine ve bir kısmının fikri ufuklarının tevessüünden mütevellit sevinçlerine karşı duyduğumuz meş'ur duyguları da ilâve edelim. Keza izzetinefsin ve ihtirasın tatminini ve sevdiklerimizi memnun ve neş'eli görmek arzusundan doğan sevinci ve nihayet en yüksek müharrikleri ilâve edelim: beşeriyet aşkı.... İşsiz ve boş gezen ve ilimlerin ilmine - kendi kendini idare etmek ilmine - vasıl olmak için takip edilecek yolu bilmeyen delikanlılara yapılacak hizmetler...

Hotkâm ve diğer kâm hisler bize halde ve istikbalde imdadımıza çağıracağımız zengin bir temayül heyecan ve ihtiras hazinesi verirler. O hazine ki o zamana kadar soğuk ve can sıkıcı gayeyi canlı ve cazip bir gayeye tahvil etmek için tertip ve tanzim edebilmemize yardım eder. Bir âşıkın bütün arzu ve hülyalarile maşukasını sevdiği gibi biz de malik olduğumuz bütün sıcak heyecanları onun üzerine çevirerek kendini himaye edebiliriz. Fakat bir farkla: âşıkın vehimlerinin afakiliği *objectivation* zayıftır. Halbuki bize gelince bizimki iradî ve mukarrer *délibéré* dir ve zamanla tavî bir reviş alır.

Hasis bir adam sıhhatini, zevk ve arzularını hatta şerefini para için feda etmeğe muvaffak olduğu gibi biz de zihnî bir iş gibi müsmir bir gayeyi lâyıkile sevemez ve tembelliğimizle mücadele edemezmiyiz? Bu tüccar para kazanmak ve bir gün sayfiyeye çekilerek istirahat etmek ve tam bir işsizliğin tadını tatmak için her sabah saat beşte kalkar ve akşamın dokuzuna kadar müşterilerin emrine amade kalır. Gençlerimiz de bunun iyi hal ve istikbalde yüksek zihni kültürün müzaif sevinçlerini temin edebilmek için her gün mesai masalarının başlarında beş saat geçireceklerdir.

İş nahoşmi oldu - o bütün kalple yapılırsa - cehtin verdiği elemleri itiyadın azaltacağından ve az zaman sonra o işin hoş bir hale getirilmekte gecikilmiyeceğinden emin olunabilir. Filvaki bidayette hoşumuza gitmeyen bir şeyi tedai vasıtasile cazip kılmak kuvvetimiz çok uzağa kadar intişar eder.

Tedai ettiğimiz iyi hisler, bizde ki adi ve basit hisleri tezlil etmeği öğreterek yardıma gelmiş olurlar. Şüphesiz biz şuurumuzda olmıyan hisleri yaratmağa ve harekete getirmeğe muktedir değiliz. Fakat ben insan şuurunda iptidai hislerin eksik olduğunu zannetmiyorum.

Filhakika en karışık ve en yüksek hisler basit ve iptidai hislerin samimî iştirakinden teşekkül etmek suretile mürekkep bir hale gelmişlerdir. Diğer taraftan aşikârdır ki zihin tarafından her hangi şuurlu bir hale atfedilen şiddetli devamlı bir dikkat, o hali şuurun en aydınlık noktasına çekmeğe ve binnetice mütedai halleri uyandırmasına ve fikir şebekesinin merkezi

olmasına hizmet eder. Yani diğer tessürî haller tarafından tezlil ve tazyik edilen ve şimdiye kadar sakin ve sessiz kalan bir nevi mahcup ve mahviyyetkâr tessürî hallere cesaret vermeğe ve onları kuvvetlendirmeğe muktedir olduğumuzu iddia ediyoruz. sarfedeceğimiz dikkat yaratıcı kuvveti işletir.

Romanların muvaffakıyyetleri nasıl izah edilebilir? Romanlarda tabiî hayattan alınmış vak'alarda görülen hisler bizde de mevcuuttur. Fakat bizdekiler kendilerini göstermeğe fırsat bulamamışlardır. Eğer halkın büyük bir kısmı büyük üstadların romanlarını takip edebiliyorlarsa bu; karilerin ekserisinde hislerin uyuduklarını ve şuurun aydınlığına çıkmak için fırsat beklediklerini gösteren bir delil değilmidir? Romancının bizde yaptığı (tessürî) şeyi, dikkat ve muhayyilemize hâkim olmakla acaba kendi kendimize yapamaz mıyız?

Şüphesiz yapabiliriz. Meselâ ben kendimde sun'i surette hiddetler, neş'e ve sevinç ve nihayet arzu ettiğim maksada varmak için muhtaç olduğum hissi tevlit ve celbedebilirim.

Zaten iptidaî ve anarşik hisleri tertip ve tanzim ederek onlara bir istikamet vermek zekânın rolü değil midir? Zira, her teessüri hal, her arzu kendi başına müphem, kör ve binaenaleyh aciz ve kuvvetsiz kalır. Korku ve hiddet gibi insiyakî hisler, müstesna, ekser hisler zekânın iştirâkini *Coopération* istilzam ederler. Onlar ruhda bir huzursuzluk *malaise*, bir iztırap *souffrance* tevlit ederler. Bu iç rahatsızlığına vazıh bir mana veren zihindir. arzuyu tatmin vasıtaları aramak zihne düşen bir vazifedir. Mon blânda bir fırtınaya tutulsak soğuktan ve müthiş bir ölüm korkusundan muztarip olduğumuz bu ande zekâdır ki bize tehlikenin geçmesine kadar karda bir oyuk kazmamızı ve orada beklememizi telkin eder. Robenson Krozoe gibi ıssız bir adaya atılmış olsak, müthiş bir surette harekete gelen temayüllerimiz (ve heyecanlarımız) eğer zekâ onları tatmin etmeğe çalışmazsa ne yapacaklardır. Eğer ben bir sefalet içinde bulunsam burada da keza harekatıma vazih ve muayyen bir istikamet verecek olan şüphesiz zekâdır. Temamiyle cahil bir gençte cinsî temayül tarafından husule gelen teessürün *émoi* gayri muayyen hareketleri ve müphemliği ile, ilk tecrübeden sonra harekatında

görülen vuzuh ve enerji ve teessüri halleri üzerindeki zekâsının yardımı mukayese edilsin.

Binaenaleyh, bir arzuya bir heyecana büyük bir faaliyet vermek için zihinde onu temamiyle vazıh bir surette takip etmelidir. O suretteki onun sevimli ve cazip manzaraları yahut faydalı tarafları derin izler bırakabilsinler. Görülüyor ki zekâmız ve her şeyi evvelden görmeğe kabiliyetlî olmamız sayesinde bütün vasıtalardan kendi kuvvetimiz için istifade etmeğe ve müttefik hisleri kuvvetlendirmeğe mnvaffak olabiliyoruz.

Hariçten doğrudan doğruya pek az tesir yapmağa muktediriz; fakat tedaîî efkâr kanunlarının mahirane tatbikile kuvvetimiz son derece vüs'at iktisap eder.

Kendimizi bazı iyi hislerin tezahurüne hizmet eden aile, arkadaş ve kitap gibi muhitlere koyarsak bu kuvvete (tedaî efkârın kuvvetine) kendisini arttiran bir yardımcı verebileceğimizi göreceğiz.

Şimdiye kadar verdiğimiz izahat bize hayli cesaret verecek mahiyettedir. Biraz evvel söyledîğimiz gibi, eğer fikir harekete lehimlenmek için teesürî hallerin hararetine muhtaç ise, bu harareti tedaîi efkâr kanunlarının makul istimali suretile kendimize faydalı olduğu her yerde husule getirebileceğimize hiç kîmse şüphe etmez. Bu sayede zekânın hakimiyeti gayri kabil görünmekten kurtulur.

Heyecanlar met ve cezirler gibidirler. Bu met ve cezirlerin fasılalarında, denizin sükûneti gibi, ruhtna sakin ve rahat birhalde bulunur. Teessürî hallerin muvakkat zamanlarda mevcudiyetlerini izhar etmelerinden ve ihnin sakin kaldığı anlardan istifade ederek serbest ve salim düşünülebilir.

Maamafih genç adam, eşyanın ciddî disiplini ve evvelce ebeveyni ve muallimleri tarafından iyice terbiye edilmiş olursa kendi zekâsı üzerinde büyük bir kuvvete malik olur. O, bu sayede şuurunda muhafaza etmesini arzu ettiği istihzarları *la représeutation* uzun müddet tevkif edebilir. Teessüri hailerin istikrarsızlığı *l'nstabilité* karşısında bir fikir, şuurda uzun müddet kalmak suretile metanetle mukavemet edebilir. Ve bu fikir his dalğası esnasında

harekete geçmek üzere ondan istifade için hazır durur. Fikir kendi muvakkat diktatörlüğünden istifade ederek düşmana karşı müdafaa tertibatını hazırlamak ve müttefiklerini takviye etmek için ğeriye avdet esnasında faal olur. Hıs şuurda yükseldiği vakit - çünkü burada yalnız maksat ve gayeye muvafık hisler mevzuu bahistir - kayığımızı ilerletmek için fırsattan istifade etmeliyiz. «Müessir kararlar vermek için bizi çağıran Allâhın sesı gibi iyi hareketlerden istifade etmeliyiz. [*]»

Ruhumuzu istilâ eden müttefik hisler ne olursa olsun işimiz için ondan hemen istifade edelim. Bir arkadaşın muvaffakıyetini öğrendik. Bu bizim mütereddit irademize bir kamçı darbasının tesirini yaptı. Çabuk iş başına! Bir kaç günden beri bizi rahatsız eden bu işten kemali cesaretle hemen yakamızı kurtaralım. Çünkü ona cepheden hücum etmekten ve kendimizi onun tacizatından kurtarmaktan da keza aciz olduğumuzdan bu iş bizim için bir vicdan azabı gibi kalır. Bugün bu kitabı okuduktan sonra işin kudsiyetine ve yüksekliğine karşı bir hisse mi malik olduk. Hemen kalemi elimize alalım! İşi gayet basit bir surette hoş ve cazip kılan zihnî ve bedenî bir kuvvet mi hissettik. Keza çabuk iş başına! Bu iyi dakikalardan kuvvetli itiyatlar almak ve zihnin müsmir meserretlerini tatmak için kendi nefsine hâkim olmaktan mütevellit bir gururu uzun müddet muhafaza edecek surette meydanı terketmelidir.

His çekilirken mukaddes bir çamur gibi, kuvvetlenmiş itiyat ile orada tadına bakılmış olan haz ve sevinçlerin hatırasını ve enerjik kararlar bırakır. Daha sonra his kaybolunca, onu takıp eden sükûnette diktatörlük kuvveti şuurda yalnız başına kalan fikre ait olur.

Bu hislerin tesirleri altında fikirle hareketler arasında yapılan lehimlenme devam eder. Diğer taraftan fikir sık, sık muvafık hislerle tedaî edilirse bir zaman gelir ki *actuéls* ve *présentatif* hislerin gaybubetinde fikir - kâfi derecede hareket *l'acte* tevlit etmek için - şüphe yok ki tedaîi efkâr kanunlarile o hisleri zayif halde iken bile uyandırabilir.

[*] Leibniz. Nouveaux essais. II 36

eğer bir ihtiras mevzuunun bir defa iradî bir surette gözden düşürülmesi kabil ise, o ihtiras kaybolmak tehlikesindedir. Filvaki tembel bir adam, haricen hatta kuvvetli sofistik sebeplerle tembelliğini kevvetlendirse bile, bazı zamanlarda iyi istikametlere doğru hamlelere malik olur ve serseri bir hayata mukabil işin yüksek (haz) ve şerefine karşı yüksek bir his duyar: Bu anler tembellik hayatının viçdan azabından azade kalmasını gayri kabil kılar.

Vehimlerin sofizmine karşı hakikî iradî mukavemet mevzuu bahis olduğu vakit, yahut nefse hakimıyet işine zıd bir hakıkate muhalefet lâzım geldiği zaman, en kuvvetli olan şey; faydalı bir farz *fiction* şebekesidir. Fakat aşikârdır ki bir *fiction* nın, kendisine iman, ilâve edilmeden harekatımız üzerine tesiri olamaz. Eğer bu *fiction* bir formülden başka bir şey değilse bize hiç te hizmeti olmıyacaktır.

Bu noktada bazıları gülecekler ve bize diyecekler ki pekalâ! Amma böyle bir farz ile kendi kendimizi katî surette aldatabilecek ve iradeye kabiliyetli olabilecek miyiz?

Bu manasız bir şeydir! — Evet, zahirde manasızdır. Fakat dikkat ve hafıza kanunlar nın verdikleri halas kuvvetini düşünen bir kimse için bu mükemmelen kabili izahtır.

Filvaki, her hatıra zaman, zaman tazelenmezse vüzuhluğunu kaybetmeğe temayül edeceği ve binnetice müphem bir hale geleceği, daha sonra daima faal bulunan hafıza sahasından *la memoire usuelle* kaybolmaga temayül edeceği, hafızanın um mî bir kanunu değil midir?

Hülâsa, biz dikkatimize büyük mikyasta hâkim olabiliriz. Ve meselâ bir hatırayı yeniden nazarı dikkate almayı, ret suretile onu ölüme mahkûm edebiliriz: ve Bilâkis ona şuurda vermek istediğimiz kuvvet ve canlılığı kendisine şiddetli dikkat ibzal ederek verebiliriz. Zihnen çalışan insanlar yalnız arzu ettikleri şeyleri hatırda tutmağa muvaffak olurlar. *Leibniz*, malik olmadığımız bir imana *Conviction* malik olmak arzu ettiğimiz vakit bu kanunun ne büyük tesiri olduğunu çok iyi anlamıştı. «Biz» diyor, «dikkatimizi nahoş bir şeyden hoşumuza giden bir mev-

zua çevirmek suretile ve onun en iyi taraflarını nazarı itibara alarak nihayet ona inanabiliriz.»

Bunun gibi bir adedin sağına iki, üç.. sıfır konuldu mu on, yüz... defa büyüdüğü gibi falan veya falan hisle tedaî edilen bir *motif* de çok muhtelif kıymetler alır. Tedaîlerimize büyük mıkyasta hâkim olduğumuzdan tercih ettiğimiz fikirlere arzu ettiğimiz kıymet ve müessiriyeti verebiliriz.

Bundan başka bu dahilî inşaya haricten muvafık tesirlerle yardım edebiliriz. Biz yalnız hale değil, fakat hafıza yardımile ayni zamanda maziye de malikiz: Zekânın tedbirlerini mahirane kullanarak istikbalin de hâkimi olmalıyız.

Okuduğumuz eserler arasında bizde şehvî temayülleri *les penchants sensuelles* uyandıran ve tahrik eden ve bizi müphem hayallere müstait kılan, tembelliği teşvik eden kitaplar bulundurmayız. Kezâ fikirlerinden hiç hoşlanmadığımız, harekterlerini ve hayat tarzlarını beğenmediğimiz, ve vahî sebeplerle tembelliği makul ve meşru gösteren ve binnetice bizde fena tesirler bırakan arkadaşlardan hemen büyük bir soğuklukla uzaklaşabiliriz.

İşte aklın kuvvetli düşmanlarına karşı mücadele için kullanacağımız vasıtaların hey'eti umumiyesi!

DERİN TEFEKKÜR

La refléxion méditative

Birinci bahis

I

Derin bir düşünceyi ona müşabih ameliyeden vazıhan tefrik etmeliyiz. Biz bu kelimelerle şüphe yok ki hayalperestliği *la revârie* ve bilhassa biraz sonra göreceğimiz ve büyük bir enerji ile mücadele edeceğimiz hissî hayalperestliği *la revârie sentimentale* kat'iyyen kasdetmiyoruz. Hayalperestlikte dikkat, fikirlerin silsile ve tertibini bırakarak uyur. Hisler şuurda gevşek gevşek oynarlar. Fikirlerin kendi keyif ve arzularına göre yaptıkları gayri me'mul tedaîlere tâbi olurlar. Halbuki derin tefekkür *la refléxion méditative* hiç bir şeyi tesadüfe bırakmaz.

Derin tefekkür vazih malûmat iktisabını istihdaf eden *l'etude* den ayrılır. O ruhu tefriş etmeğe değil, fakat imal ve tanzim *forger* [*] etmeğe hizmet eder.

Filvaki etütte takıp ettiğimiz şey, tanımaktır. Derin tefekkür ise bundan başka bir şeydir. Gayemiz ruhta ihtiras ve aşk hareketleri celbetmektir. Etüt esnasında bizde hakikat endişesi «*la préoccupation de la verité* hâkimdir. Teneffüî düşüncede ise hakikatin bizce hemen ehemmiyeti yok gibidir. Biz faydalı bir hayali, *illusion*u muzır bir hakikate tercih ederiz: Bütün taharriyatımızda münhasıran bir fayda muharriki *motif* i hâkimdir.

Bu amelyeye müsmir bir surette teşebbüs etmek için ruhiyatı çok yakından mütalea etmek lâzımdır. Tabiatımızın ilmi, en ufak teferruatına varıncaya kadar bize yabancı olmamalıdır. Zihnî hadiselerimizin, arzularımızın sebepleri bizce malûm olmalıdır.

[*] Montaigne. III. IV.

Bu hadiseler arasındaki münasebetler hal ve tanzim edilmeli ve onların mütekabil tesirleri, tedai ve iştirakleri, kombinezonları tahkik olunmalıdır. Bundan başka maddî, zihnî ve ahlâkî muhitin ruhî hayatımız üzerindeki tesirlerini tanımalıdır, bütün bunlar ince ve keskin bir müşahedeyi ve bilhassa büyük bir müşahede itiyadını istilzam eder.

Bu iş bizde kin ve aşk hamlelerini uyandırmağa ve fikirlerle fikirlerin, hislerle hislerin, fikirlerle hislerin aralarındaki rabıtaları ve kombinezonları kuvvetlendirmeğe yahut fena bulduğumuz tedaileri kırmağa mütemayil muharrikleri saburane araştırmaktan ibarettir. Keza bu iş, şuurda faydalı veya muzır bulduğumuz şeylerin silinmesi veya oradan hakedilmesi için dikkat ve hafıza kanunlarının istimalinden ibarettir. Biz mavafık fikir ve hisleri « ruhumuzda ta'tir » etmeli ve mücerret olan fikri, mahsus ve canlı bir heyecana *affection*a tahvil eylemeliyiz. Tefekkürî düşünce, kuvvetli heyecanlı hareketler *puissants mouvement affectueux* yahut şiddetli dafi kuvvetler *vigoureuses rèpulsions* celp ve tevlit ettiği vakit gayesine vâsıl olmuştur. Halbuki etüt, bilmeğe ve öğrenmeğe matuftur ve bir iş veya harekete *l'action*a müncer olmalıdır.

II

Kimyada bir tebellür *cristalisation* bahsi vardır. Eğer bir çok cisimleri ihtiva eden bir mahlüle bir kristal sokulursa o kristalin kendi tabiatından olan moleküller onun etrafında toplanırlar. Bu suretle kristal yavaş, yavaş büyür ve eğer sükûnet haftalarca, aylarca devam etmiş ise büyük ve güzel bir kristal haline gelmiş olur. Mayi çalkanarak karıştırıldı mı bu teressübat gayrimuntazam ve az olur. O zaman ince ve küçük bir tabaka teşekkül eder.

Ruhiyatta da mesele aynidir. Herhangi ruhî bir hal şuurun aydınlığında muhafaza edilince : gayrimahsus bir surette ayni cinsten fikir ve teessürî haller onun etrafında toplanırlar. Eğer bu ruhî hal, uzun müddet orada muhafaza edilirse kendi etrafında kuvetlerden mürekkep bir kitle teşkil eder, şuurun üzerine hemen kat'î bir surette tesir yapar ve mutlak bir hakimiyet iktisap eder. Bundan başka kendisine tâbi olmıyan şeyleri susturabilir. Eğer

bu tebellür, yavaş yapılmış ise ve tahrik edilmemişse yani inkitaa oğramamışsa şayanı hayret derecede metanet ve salâbet *Soliditè* evsafını alır. Bu suretle teşekkül eden grup, kuvetli, sakin ve kat'î tefekkür rengi arzeder. Bu grup bizde çok kuvetli bir fikir zümresi yaratır. Böyle bir tebellür neticesi teşekkül eden dinî fikirler, annelik hissi, mahcubiyet gibi âlî duygular ve hatta para aşkı gibi sefil hisler.. Bizde büyük bir kuvvet halini alırlar.

Kendilerinde böyle yavaş bir kristalizasion işi için lâzım olan sükûnete malik insanlar ve bilhassa gençler çok azdır. Talebe için hayat çok kolay ve mütenevvidir. Bilhassa Pariste ve büyük şehirlerde her nevi haricî bir tahrik dalgası şuurun kapısını çalar; bir fikri başka bir fikir takip eder. Daha sonra başka biri, bir müddet sonra hararetli bir yarış yapar gibi başka biri zuhur eder ve muhtelif yirmi, otuz his biribirini kovalar. Bu boşalma ve taşmaya havasın maruz kaldığı binlerce ihsasatı ilâve ediniz. Dersleri, gazeteleri ve konferansları katınız. O zaman şuurdaki bu yarışı, delice taşlara çarpan ve yatağını araştıran bir selin gürültülü akışı ve kaçışı ile ancak mukayese edebileceksiniz.

Bir an hayatını tanzim eden ve bu sayede istikbali simdiden görenler çok azdırlar. Birçok insanlar intibaların gayrimuntazam istilâsına kendilerini kaptırırlar.

Çhannig der ki orta Afrika memleketleri bizim için nekadar meçhulse, insanların çoğu da kendi kendilerine o kadar meçhuldurlar. [*] onlar nazarlarını haricî âlemden kendi nefislerine iradî bir surette kat'iyyen çevirmezler.

Bundan istimzaç ediliyor ki onlar hayatın içinde haricî vak'a ve hadisalere tâbi olarak giderler. Tıpkı son beharda rüzgârların tesirlerile yaprakların dökülmesi gibi. Bu yapraklar rüzgârlara karşı ne kadar hâkim iseler bu kabîl insanlar da iradelerine o kadar hâkimdirler.

İrademizi kuvvetlendirmekten ibaret olan gayemiz bir defa vazıh bir surette mes'ur oldu mu, bilhasaa çalışmak hususunda iradamiz şuurlaştı mı, bütün haricî ahvalden ve bütün intıbalardan

[*] De l'éducation personnelle.

his ve fikirleri çekmek, kurtarmak ve muvafık kuvetleri tevakkufa ve tesirlerini tamamile hasıl etmeğe mecbur etmek lâzım gelecektir. Bundan başka muhasım kuvetlere de hiç vakit sarfetmeden geçip gitmelerine çalışmak ta icap édecektir. Muvaffakiyetin sırrı; maksat ve gayelerimiz için faydalı olan her şeyden istifade etmektir.

III

1° — Muvafık bir hissi şuurdan geçtigi vakit onun sür'atle gitmesine mâni olmak, onun üzerine dikkati teksif ve başka his ve fikirleri uyandırmasını icbar etmek, tabiri diğerle onu verebilecegi her şeyi vermeğe icbar etmek.

2° — Eğer arzu ettiğimiz bir his bizde yoksa ve uyanmıyorsa onun hangi fikirlerle veyahut hangi grup fikirlerle alâka ve rabıtası olduğunu tetkik etmek, dikkati o fikirler üzerine teksif ve onları şuurda kuvvetle tutmak ve bu suretle evvelki fikri veya hissi uyandırmak.

3° — Eğer işe yaramıyan veyahut hoşa gitmiyen bir fikir şuura gelir ve insanı işgal ve rahatsız ederse ona dıkkat sarfetmekten vazgeçmeli onu hiç düşünmemeğe çalışmalı, bir kelime ile onu yoketmelidir.

İşte tatbik edilmesi lazım gelen program!

IV

Fakat üzerinde ısrar etmekliğimiz icap eden birkaç nokta daha var.Kendine güvenmiyen bir adam olmamak lazım geldiği idrak edildigi ve dalgınlıgın, azâmızın titremesine müşabih bir vaziyet olduğu anlaşıldıgı vakit,talebe intizamı hayat için zaman bulabilecektir. O,arkadaşlarının yaptıkları gibi zihnini dağıtmaktan vazgeçecektir. İkindi vaktı on gazete okumıyacak ve kağıt oyunlarile ve tatsız

şeyler üzerinde münakaşalarla zemanını israf etmiyecek, kendi nefsine tasarruf etmekten mütevellit bir şeref duyacak ve başkalarının tâbi oldukları cereyanlara kendini kat'iyyen kaptırmıyacaktır.

Maamafih, nefse hakimiyete muvaffak olabilmek için en müessir vasıtalar; ruhta şiddetli sevgiler yahut sert ve şiddetli dafi kuvvetler meselâ [nefret gibi] doğuranlardır. Şu halde bu talebe sade ve samimî düşüncelerle işi sevmeğe, gevşek ve faydasız bir hayattan, işsizlikten nefret etmeğe gayret edecektir. Bu düşünceler ve kendi tecrübeleri bunları (bu sevgi ve nefretleri) ona her ân vereceklerdir.

O bu fikirlerin başka fikirlerle zihninden uzaklaşmalarına meydan vermiyecek ve onların lezzetlerini yavaş yavaş tatmak için lazım gelen itina ve ihtimamı gösterecektir. O bu fikirleri inkişaf etmeğe ve kuvvetlenmeğe icbar edecek ve kelimelerle düşünmek yerine düşündüğü şeyleri gayet vazıh bir surette görmek istiyecektir. Filhakika umumî bir göz gezdirmek tenbel ruhların usulüdür. Müteemmil ruhlar *des espris rèflechie* zihinde tefekkürün muhtelif noktalarının damla damla tekattür etmesine ve bal gibi süzülmesine [*] imkan verirler.

İşin her türlü neş'e ve haz getirdiğini her kes bilir ve tekrar eder: Evvelâ izzeti nefsin tatminine ait alâkalar. Bu; melekelerinin tavlandığını (inkişaf ettiğini) hissetmekten mütevellit en büyük bir sevinçtir. Bu; ebeveynini şeref ve iftiharlara garketmek ve mes'ut bir ihtiyarlık hazırlamak... vesaire haz ve meserrettir. Fakak bu talebemiz bu hatları münhasıran ve şifahen tekrar etmekle kat'iyyen iktifa etmiyecektir. Kelimeler kısa ve *commode* manalardır. Ve bizzat mudil eşyanın yerine kaim olurlar ve muhayyileyi cehte icbar ederler. Tembel ruhlar kelimelerle, yani mücerret ve ölü şeylerle düşünürler. O surette ki bu ameliyenin gürültüsü dahilî hayatta hiç çınlamaz. Esasen kelimeler birbirlerini gayet çabuk takip ederler. Ve doğan birçok hayalleri harekete getirirler. Onlar hiç vüzuha malik olmazlar. Zihin için bu sathî tahatturların *èvocations* neticesi semeresiz bir yorgunluktan ibarettir; akim kalan bu hayallerin karışmasından ve gürültüsünden bir nevi sersemlik ve gaflet hasıl olur. Buna karşı

[*] *G. Land. Lettre à Flaubert.*

çare; teferruatı bile vazıhan görmektir. Meselâ: Ebeveynin benden memnun olacaklar dimeyiniz! Babanızın hatırasını tahattur ediniz. Onun sizin her muvaffakiyyetinizde sevinç ve meserretini ifade eden tezahürlerini görünüz. Muhayyilenizde bu tatlı hatıraları canlandırınız! Dostlarınızın ve aileniz efradının iltifatlarını gözünüzün önüne getiriniz. Annenizin gururunu, onun tatilde iftihar ettiği oğlunun kolları arasında gezindiğini görmekten mütevellit sevinçlerini tasavvur ve tehattur ediniz. Sizden bahsedildiği bir akşam yemeğinde hayalen hazır bulununuz. O zaman en küçük hemşirenin büyük ağabey için duyduğu sâf gururuna varıncaya kadar zihnen mütelezziz olursunuz. Tabiri diğerle filân teferrüatla filân hareketlerle ve filân sözlerle sevilmekten doğan bir seadeti derin bir surette tatarak bunları vazıhan tahattur etmeğe gayret ediniz. Bunun gibi ihtiyarlıkta fâal bir hayatla tetevvüc ettiği vakit böyle bir ihtiyarlığın hatlarını en küçük ve fakat vazıh teferruatına kadar gözünüzün önüne getiriniz. Sözlermizin ve yazdığımız yazıların otoritesi, herkesin hürmeti, hayatın bir çok maddî zevklerinden mahrum olunduğu böyle bir zemanda devam eden büyük alâka... Ve saire. Bu ve buna benzer mülâhazalar sık, sık tehayül ve zihin onların rayıhalarile uzun müddet devamlı bir surette işbâ etmeğe terkedildiği vakit, Sakin ve fakat recülî *viril* bir heyecanın iradeyi canlandırmaması gayrikabildir.

Fakat bir defa daha söyliyelim ki bir işe karşı bizde bir şevk ve gayret hareketi *mouvemens de ferveur* görüldüğü zaman, onun üzerinde ısrar etmek ve ona bütün vüs'atını *amplitude* ve bütün enerjimizi vermek lâzımdır. Hatta haricî bir vak'a ile ve meselâ bir âlimin şerefine yapılan bir merasim münasebetile şuura birdenbire ithal edilen bir his mevzuubahs olursa hemen onu inkişaf ettirmeğe ve kuvvetlendirmeğe gayret etmelidir. Keza içtinap etmeğe çalıştığını bir hayat için nefret doğuracak mahiyette olan mülâhazalardan, aynile en küçük teferruatına varıncaya kadar canlı ve kuvvetli bir fikir teşkil etmek lâzım geldiğini söylemek luzumsuzdur. Böyle bir vaziyette tembellik hayatının çirkinlikleri üzerinde durmalıdır. Malumdurki bir biber tohumunu yutarsak onun lezzetini duymayız. Bilâkis çiğnersek ve dil vasıtasile ağzımızda dolaştırırsak o gayrikabili tahammül bir acılık verir, gözleri sulandırır.

Bunun gibi tembellik hayatına temas eden her şey'i, bizde hicap ve nefret celp ve tevlit edecek surette hayâlen yaşamalıyız. Bu nefreti yalnız fenalığa karşı değil fakat onun taâlûk ettiği ve kendisine tâbi olan her şeye tatbik etmeliyiz. Doktorların kendisine kavun yemeği menettikleri ve yediği takdirde her defasında kendisinde hastalığın ağır bir surette nüksettiğini bilen bir obur gibi yapmamalıdır. O kavun yemez, çünki doktorlar yediği takdirde öleceğini söylediler. Fakat bu mahrumiyetten muztarip olur. Hiç olmazsa ondan - kavundan - bahseder. Kavun yiyenlerin çok mes'ut olduklarını hiç olmassa his ve takdir eder. Bunun gibi yalnız tembellik hayatından nefret etmemeli, zihnin meşgul olmadığı zamanlarda boş, bayağı, hasis ve miskince endişelerin şikârı olmak gibi sefil ve gülünc bir halden de nefret etmelidir. Keza tembellerin hayatına gıpta etmekten ve bundan bahsetmekten de içtinap etmelidir. Bizi işsizliğe maruz kılan arkadaşlardan, zevk ve eğlencelerden de kaçmalıyız. Velhasıl yalnız hastalıktan değil, fakat aynizamanda nüksler tevlit eden kavundan da nefret etmeliyiz.

Malûm olduğu üzre, herhangi bir histen istifade etmenin sırrı; onun merbut olduğu fikirleri şuurda uzun müddet ve sık sık muhafaza etmektir. Bu sır, bu fikirlere kuvvet ve canlılık, şiddet ve büyük bir vuzuh vermektir. Bunu yapabilmek için teferrüatı bile vazıhan görmek zaruridir.

Bundan başka bu usul, hissin, üzerine te'sir icra etmesine yarayan bir cazibe ve diğer müşabih hislerle ve biribirlerini uyandıran zengin mülâhazalarla inkişaf etmesine hizmet eder.

Bu işi kolaylaştırmak için filân hissin meydana çıkmasına hizmet eden ve ona kıymet veren eserleri okumak muvafiktır. Mütaleanın zevk ve faydalarını ve nimetlerini buna mukabil boş geçen bir hayatın çirkinliklerini teşrih eden kitaplar bu vadide yardım etmek itibarile çok mükemmeldirler. *Mill* in hatıraları ve Darvinin mektupları gibi kitapları okumak iyi tesir yapar.

Eğer tefekkür iyi idare edilebilir ve eğer hariçten ve dahilden sükunete, yani heyecanlı hareketlerin, şuurun derinliklerine kadar yayılmalarına hizmet eden sessizlik temin olunabilirse, şüphe yok ki emniyetle bir netice ve bir karara müncer olur. Fakat bu kadar gayrete rağmen biz de hiçbir karar *conclusion*

teşekkül etmemiş olsa bile, ilerlememiz için sarfettiğimiz cehtlerin kaybolduğunu ·anetmemelidir. *Mill* in işaret ettiği gibi insan ne zaman böyle müstesna bir halde bulunursa, bu hal *aspirations* ları ve melekelerini mukayese ve binnetice onlarla hislerini ve ef'alini *actions* başka zamanlardaki his ve ef'alı ile muhakeme etmesine hizmet eden bir model olurlar.

Mutat temayüller *les tendances habitirelles* âsıl teşvik hareketleri üzerinde bir şekil alırlar ve tadile uğrarlar. [*]

Filvaki denilebilir ki âletler büyük bir san'atkârın parmakları altında ıslah olundukları gibi biz de fena temayüllerimizi değiştirebiliriz. Bütün hayatımızı sabit bir nazarla göz önüne aldığımız vakit, bu ânın, yevmin cedit rızkın cedit yaşandığı zamanından büsbütün başka bir mana almaması kabil değildir. Ve işin verdigi hazlar, hayalen yaşandığı ve şeytanî tahrikâtın acılarından muztarip olunduğu vakit, zihnimizin *pensée* ve faaliyetimizin enerjik bir nefret almaması mümkün değildir. Unutmıyalım ki eğer başlanmış olan taslak üzerine avdet etmezsek, onu tamamlamak ve çizgileri kuvvetlendirmek için çalışmazsak haricî teşvik ve tahrik selleri yeniden şuurdan geçer ve az zaman sonra hepsini - şimdiye kadar yapılan her şeyi - siler. İyi hareketler, eğer biz onları kuvvetlendirmezsek hasatlarını kat'iyyen idrak etmiyeceklerdir.

V

Şu halde harici intibaların karışıklığın *la cohne* kendini vermekte kat'iyyen acel etmemek çok mühimdir. İnsan kendi hayatını bir nizama koymalı ve bir işe karşı heyecan hamlelerini tenbelliğe karşı vazıh kuvvetlere (nefret gibi) - bir neticeye müncer olmaları için - zaman vermelidir. Yani onların (nefret ve heyecan hamleleri) sabit kararlar hasıl etmelidir.

Vazıh bir surette ifade edilen canlı bir kararın kendine hâkim olmak işinde büyük bir lüzüm ve ehemmiyeti vardır. Adeta iki nevi karar vardır. Her ikisi de tefekkür *la meditation*

[*] *Assujetissement des femmes.*

tarafından husule gelmişlerdir. Bütün hayata şamil olan büyük ve umumî kararlar hayatı, bir kutba doğru kat'î surette tevcih ederler. Bu kararlar umumiyetle uzun tereddütleri takip ederler. Denilebilir ki onlar müşkil mücadelelere sebebiyet verirler. Bu kararlar, büyük ruhlarda: o ruhların hayatlarını mutat yola gitmeğe teşvik etmeğe sebep olan ailenin etrafındaki batıl fikirlerin çok kuvvetli teşvikleri neticesinde, telkin ve heyecanlarından husule gelen bir buhran halinde kat'î ve şiddetli bir ret *le rejet* gösterirler. Koyun tabiatlı ruhlara gelince: karar, onlarda mağlûplerin mahcubiyetkârane ve korkakça sulhudur: bu; onlarda her türlü mücadelenin kat'î surette terki ve birçok insanların hayat tarzını kabul ve çok yüksek bir idealin teşviklerini dinlemeği ret ve adiliğin zaferini kabul etmek demektir.

Fakat kararlara müncer olan bu iki vazıh hal arasında, kendi nefsine hakim olmağı tecrübü eden ve yüksek bir hayatın davetini susturamıyan ve fakat irade fıktanı yüzünden mütemadiyen nefret ettikleri bir hayatın ceryanına tâbi olan delikanlıların bütün zaaflarının derecesi bulunur. Bu gençler tıpkı zeval ve husranlarını kat'iyyen kabul etmiyen ve iş hayatının güzelliğini hisseden ve fakat çalışamıyan, tenbellik hayatının çirkinliğinden muztarıp olan ve hiç bir iş yapmıyan kızgın ve ısyankâr tesirler gibidirler. Fakat onlar öyle esirlerdir ki eğer çok erken kurtulacaklarından ümitlerini kesmezler ve eğer bunu birdenbire istemezlerse ruhiyat kanunlarının bilinmesi sayesinde kurtulabilirler.

Bu kararlar arzu ve heveslerin, tecrübelerin, düşüncelerin okunan şeylerin, hislerin ve temayüllerin vazıh ve muhtasar bir formül halinde tercümesidirler. Meselâ hattı hareketin *la condiute* umumî istikameti için kâinatın umumî gayesi hakkındaki iki büyük faraziye *hypothèse* arasından birini intihaba mecburuz. Ya septiklerle *les sceptiques* beraber dünyanın heyeti asliyesile bi nevi mes'ut bir *coup de des* nin neticesi olduğunu, hayat v şuurun bu dünya üzerinde tesadüfen zuhur ettiğini kabul edece ğiz. yaht muhalif tezi *la thèse opposée* kabul edeceğiz.: ve kâ natın *l'univers* gittikçe yüksek bir kemale doğru tekâmül etmek olduğuna inanacağız. Septik tez yalnız bir delile maliktir: biz h bir şey bilmiyoruz; biz tabiat tarafından ihate edilen bu ka tonda bu küçük zindanda hapsedilmişiz.

Muhasım tez bir nevi «mülkiyete *la possession*» ve « *la verité de fait*» ye maliktir. Biz yalnız dünyamızı tanıyoruz. Bu dünya tanzim *ordonné* edilmiştir ve o çoktanberi böylèdir. Çünki hayat; tabiat kanunlarının değişmesi ve istikrarını istilzam eder. Eğer bu gün meselâ buğdayın mer'i evsafı *les qualites visibles*, kabili ekil evsafı *les qualites comestibles* ile yarın muhtelif evsaf ve ferdası gün zehirli hassalarla müştereken mevcut olurse hiçbir hayat teşekkül edemiyecektir. Yaşayorum demek ki tabiat kanunları daimî *constante* dirler.Silloriyen devrine ait hayat geçeli bir kaç milyon sene oldu· Tabiatın kanunları değişmedi. O zaman nasılsa bugün de öyledir. Diğer taraftan milyarlarca senedenberi devam eden bu uzun tekâmül düşünen mahlûkları *des ètres pansants*, düşünen mahlûklarda ahlâklı mahlûkları *des êtres Moraux* husule getirdi. Şu halde, eşyanın yörüyüşünün zihne *la pensée* ve ahlâkıyete *moralité* doğru meyl ve teveccüh etmediğini nasıl kabul etmeli?

Diğer taraftan, hayat gibi, zihin de *la pensée* intizamı, devam ve sebatı *la constance*ı icap ve istilzam eder. Karışıklık ve hercümerç zihnî bir faaliyet için gayrikabili tasavvurdır. Düşünmek tertip ve tasnif etmektir. Zihin ve şuur tanıdığımız yegâne hakikatler değilmidirler? Septik tezi kabul etmek ne demektir. Yoksa yegâne malûm hakikatın halis vehimden ibaret olduğunu ilân etmek midir? Böyle bir şey iddia etmenin bizce büyük manası yoktur. Bunlar şifahen telâffuz edilen ve arkalarında kıymetli hiç bir şeye malik olmayan tekliflerdir.

Şu hale nazaran sebepleri *les raisons* ahlakçı tezin *la thèse moraliste* lehindedirler. Ameliyat ve tatbikat itibarile onlar kat'îdir er. Septik tez, şahsî hotgâmlığı haklı göstermeğe ve meharet ve dirayetten *l'habilite* başka bir şeyin kıymetini tanımamağa münçer oluyor. Eger fazilet bir parça metediliyorsa, bu, yüksek bir meharet ve dirayetten ibarettir.

Bu mülâhazalara intihabın ihtiyarî olmadığını ilâve edelim. Filvaki intihap etmek mecburîdir. Çünki intihap etmemek yine bir intihap yapmak demektir. Tembellik ve zevk hayatını kabul etmek, insan hayatının haddizatında zevk aleti olmaktan başka bir kıymeti olmadığı faraziyesini kabul etmektir.

Şu halde iki büyük metafizik faraziye arasından birini intihap etmemek kabil değildir. Bu intihap tahsil ve düşünme senelerini takip eder. Daha sonra günün birinde birdenbire bir delil *argument* kuvvet ve canlılık alır ve moralist tezin büyüklüğü, güzelliği ruhu işgal ettiğinden onun kabulüne karar verilir. Çünki yalnız odur ki hayatımız hakkında bir sebep *raison* verir. Ve haksızlığa ve ahlâksızlığa karşı yaptığımız mücadelelerde cehtlerimizi iyiliğe doğru tevcih eder.

İntihap yapıldı mı artık septik *raison* ların zihne girmelerine bir lâhza bile müsaade edilmez. Onlar daima nefretle ret ve def edilirler.

Bu suretle büyük bir karar vermekle herkes bir hayat pirensibi olan ve mevcudiyetine bir tat, bir yükseliş ve bir heraret veren kendi ahlâkî imanını hasudane muhafaza eder.

Hayat bu muazzam karardan itibaren bir istikamete tevcih edilmiştir. Bundan sonra harketlerimiz haricî vak'aların keyf ve ilcalarına tâbi olmaktan vazgeçerler. Biz bu suretle daha ziyade enerjili olan insanların ellerinde mutî bir alet olmayacağız. Hatta hayatın fırtınaları tarafından mağlûp edilsek bile yolumuzu muhafaza edebileceğiz. Böyle hareket etmeğe alıştıktan sonra yüksek işler için olgun bir hale gelmiş olacağız.

Çalışan bir kimsede büyük ahlâkî karara başka bir karar refakat etmelidir: çalışan bir adam, fenalık ve fazilet arasında kalan Hergül gibi, iş hayatını azimkârane kabul ve tenbellik hayatını reddetmeğe mecbur olacaktır.

İnsan bütün hayatı müddetince yalnız bir defa umumî kararlar verir. Bu muazzam kararlar bir idealin kabulünü, hissedilen büyük bir hakikatin tasdikidirler.

Gaye bir defa tespit edilince biz ona birdenbire vasıl olamayız. Fakat oraya bizi götürecek vasıtaları istemekle irişebiliriz. En muvafık vasıtaları bize dikkatli bir etüt gösterir. Biz bunu arzu etmeli ve yapmalıyız.

Her arzu bir kararı icap ettirir. Küçük ve hususî kararlar, büyük karar, emniyetle ve kat'î surette alındıktan sonra gayet kolay verilirler. Onlar bir felsefe davasının delillerinin yavaş, yavaş meydana çıkması gibi azar, azar husule gelirler.

Bazı basit, vazıh ve samimî mülâhazaların iradeyi harekete getirmeğe kâfi gelmedikleri nadirdir. Filvaki şimdiye kadar söylediğimiz sözler, tedrisatta muallimlerin her türlü etütten evvel talebelerin etütten elde edecekleri hususî ve umumî faydaları ve nimetleri mukni bir surette teşhir etmediklerinden mühim bir muvaffakıyet unsurundan mahrum olduklarını bize gösterir. Diyebilirim ki ben lâtinceyi senelerce zevk almadan yani nefretle okudum. Hiç kimse bana onun faydasını göstermedi. Diğer tataraftan böyle bir nefret duyan talebelere *M. Fouillée* nin klasik eserleri mütaleasının ehemmiyeti hakkındaki şayanı hayret *Exposé* sini okutarak onları bu nefretten kurtardım.

VI

Maamafih bazı karilerin zihinlerinde musırrane bir itiraz arzı vücut ediyor. Onlar ekseriya faaliyet ile uzun düşünme *la meditation prolongée* arasında bir tezat *antinomie* olduğunu ve mütefekkirlerin amelî hayata az salih olduklarını her zaman işitiyorlar. Bu sebeple derin düşünmenin hareket ve fiil *action* için bir faydası olduğu onlara kat'iyyen muhakkak görünmiyor.

Fakat hayatta, ve siyasette olduğu gibi muvafakiyetler cehtlerin aynı istikamete doğru devamile elde edilirler. Bir istikamete tevcih edilen bir faaliyet ise derin bir tefekkürü *meditation* istilzam eder. Dördüncü Hanri ve Napolyon gibi büyük faal adamlar, hareket etmeden evvel gerek kendi kendilerine, gerek nazırlarile birlikte uzun müddet düşünürlerdi. (*Sully*).

Tefekkür etmeyen, hafızasına takip edeceği umumî gayeyi arzetmiyen, maksada varmak için lâzım olan vasıtaları devamlı bir surette aramayan bizzarur ahval ve haricî âlemin oyuncağı olur:

Basiretsiz ve gafil bir adam gaye ve maksadını karıştırır ve umumî istikametini her an kaybeder.

Görülüyor ki faaliyet, daima derin düşünmeyi *la reflexion meditative* takip etmeğe mecburdır. Fakat o her ne kadar her işin ve müsmir bir hayatın zarurî şartı olsa bile, yalnız başına kâfi değildir.

* * *

Terbiye, lisanın çok kuvvetli telkini, arkadaşların fikirlerinin kuvvetli tazyikleri, katagorik revişli darbımeseller ve nihayet tabiî temayüller ekserimizi sevk ve idare ederler.

Cayrimelhuz çok kuvvetli ceryanlar tarafından sarsılan buna rağmen evelden müntehap bir limana doğru kat'î ve azimkârane bir suretle istikamet alanlar ve yollarını düzeltmek için sık sık tevakkuf etmeği bilenler çok azdırlar.

Kendi nefsine hâkim olmayı denemeğe cesaret edenler için zaman nekadar mahduttur! Bir genç yirmi yedi yaşına kadar istikbali hakkında hakkında hiç düşündürülmeksizin idare edilir. Hayatının istikametini tayin etmeğe başlamak arzu edince hayatın bin bir türlü ihtiyaç tekerlekleri arasına sıkışmış olur. Uyku hayatın üçte birini alır. Giyinmek, yemek, hazmetmek gibi mutat ihtiyaçlar, vazifenin esaretleri, rahatsızlıklar ve keyifsizlikler, hastalıklar.. Yüksek hayat için pek az zaman bırakırlar! günler geçer ve insan hayatının r vişini vazıhan göz önüne getirince artık ihtiyarlamış olur.

*
* *

Hemen herkes hariçten gelen telkinlere inanılmayacak derecede tâbidir! bu evvelâ aile terbiyesinden ileri gelir. Fiylesof aileleri nadir olduğundan binnetice aklî bir terbiye *éducation rationnelle* alan çocuklar da çok azdırlar. Böyle aklî bir terbiye ile mütenaim olanlar bile bir hamakat *sotise* hevası içinde bulunurlar. Efkârı umumiyenin tesirinde kalan, etraftaki hizmetçiler, dostlar.. çocuğın hafızasını cemiyette kullanılan formüllerle tıkabasa dolduracaklardır. Çocuk az düşünen muallimlere ve umumî telâkkilerle bozulmuş arkadaşlara malik olacaktır. Bundan başka hemcinslerinin arasında yaşadığından, eyi terbiye edilmiş olsa bile onların lisanını konuşmak mecburiyetinde kalır. Bu lisan asıl halk lisanıdır, Halk onu kendi hayaline göre yapar ve yüksek olan herşeye karşı kinini, hükmünü onunla neşreder. Nitekim lisanda servet, iktidar ve fütuhat için birçok methaver, eyilik ve feragat, sade ve zihnî bir hayat için nefretle dolu birçok fikir tedaileri vardır. Biz bu meş'um telkinin yüksek bir derecede tesiri

altında kalırız. Delil mi istiyorsınız? Karşınızda «Büyüklük» kelimesi telâffuz edilsin. Bu kelime sizde ahlâkî büyüklüğü düşündürmeden evvel kuvvet ve debdebe *apparat* fikirlerini hatırlatacak, herkes Sezarı düşünecektir. Saadet mi mevzubahs oluyor? İşte zihinde servet ve zenginlik, iktidar, alkış fikirleri yükselir.

Filhakika telkin o kadar kuvetlidir ki ondan kemal yaşında bile yakasını kurtarmağa muvaffak olanlar gıbtaya şayandırlar. İrade za'fı ve adi temayüllerin kuvveti, yardımı ile bir çok kimseler kendi bozuk gençliklerini ve gençliğin devamı olan olgun yaşta yaptıkları hareketleri meşru göstermeğe gayret ederler. Terbiye ve tecrübe, lisan ve muhit vastasile artan ve temayüllerle kuvvet bulan hatalar, zihinde eşyanın manzarasını kalın bir sis tabakası halinde örterler. Bu sisi dağıtmak için ancak bir vasıta vardır: Meditatif bir inzivaya iltica etmek, etraftaki insanların adî ve bayağı telekkilerinin yerine yüksek bir ruhun telkinlerini ikame etmek ve bu hayırhah tesirin sükunette ruhun derinliğine kadar nüfuz etmesine imkan vermek.

Şunu kaydedelim ki bu dahilî *ricatte* gerek bizzat, gerek mütefekkirlerin te'sirlerinin yardımı ile vehim ve hayallerimizi yavaş yavaş dağıtabileceğimiz, az ihtimalli bir şey değildir. İnzivaya çekilmekle eşyayı başkalarının takdirine göre muhakeme etmek yerine onun bizzat kendisini görmeğe ve tetkik etmeğe alışacağız.

Talebe çareyi ancak dikkatlı bir düşünmede *la reflextion attentive* de bulacak ve onu görebilecektir. Onun başkaları gibi hayata atılması lâzımdır. Böyle yapmassa hiçbir tecrübeye malik olamıyacak ve hiçbir tehlikeyi bertaraf edemiyecektir. Fakat umumî hayatta yaptığı tecrübeler neticesinde kendine gelir. İntibalarını dikkat ve itina ile tahlil eder: o zamandan itibaren kıymet, büyüklük ve bilhassa eşya ile kendi arasında ki münasebetler hakkında yanılmamağa başlar.

Talebe dikkatini kendi ef'al ve harekâtına çevirsin. Ve yorgunluktan ve bir kibir tarafından örtülen nahoş acılıklardan başka bir şey olmıyan bu adi zevklerini nafız bir tenkide maruz kılsın. Diğer taraftan zihnî faaliyetine karşı çogalan batıl ve yanlış fikirleri, magalataları birer, birer dagıtsın. Gözlerini açsın ve bazı günlerde kendisine rehberlik eden pirensipleri

teferrüatına varıncaya kadar göz önüne getirsin. Hülâsa iradesinin yardımına gelmiyen her şeyi bir tarafa bıraksın. Bu suretle hareket ettiği takdirde yeni bir dünya keşf edecektir. O böylece sıhhî bir intiba havası yaratacak; kendi kendine hakim olan bir zekâ ve bir şahsiyet olacaktır. O gerek kör temayüllerinin, gerek arkadaşlarının ve muhitin tahrikâtile aksi istikametlere kat'iyyen gitmeyecektir.

Talebe meditatif bir inzivaya çekilerek derin ve uzun düşünecektir. İstediğimiz inziva hasis ve adi endişeleri redetmeğe ve ruhta duyulmak istenilen hisleri harekete getirmeğe yarayan mülâhazalardan başka hiç bir şeyi kabul etmemekten ibarettir. Bu iş *La grande chartreuse*e çekilmeği kat'iyen icab ettirmez. Esasen bu iş mutat meşguliyetlerle tamamile yapilabilir: Gezmekte yahut evde dahilî bir rüc'atı *retraite interiense* temin etmesi yâni kendini bu işe vermesi, her gün veya her hafta az veya çok bir zaman zarfında vaktını aşk veya nefret hislerini harekete getirmeğe yarayan muharrikler üzerine çevirmesi kafidir.

VII

Talebe yalnız adî *vulgaire* telkinlerden ve ihtiraslar tarafından tevlit edilen hatalardan kurtulmıyacak, ayni zamanda büyük tehlikelerden kurtulacak yâni kendine hakim olacaktır.

Filvakî harici alemin yapdığı binlerce telkinlere karşi mukavemet ederek kendine hakim olmak; bilhassa hissiyyatın kör kuvvetleri üzerinde zekânın tefevvükunu icap ettirir.

Eğer çocukların ve ekser kadınların ve bir çok yetişkin erkeklerin hat ve hareketleri üzerine dikkatli bir nazar atf edilirse onların ilk ilcalara *l'impulsion* göre hareket etmeğe temayül gösterdikleri ve hat ve hareketlerini gayelerine tatbik etmek hususında âşikar bir surette kabiliyetsiz oldukları görülür. Onları kendilerindeki hakim heycanlar idare ve her ân filan veya filan hareketleri yapmaga icbar ederler. Bir kibir dalgasını bir hiddet dalgası, bir heyecan *affection* hamlesi takip eder.

Halk; farfaracıları yekâne fa'al adam *homme d'action* gibi nazarı ititbare alır. Düşünmek ve tefekkür etmek için enzivaya çekilen kimseler ayıplanır. Halbuki dünyada büyük ve devamlı olan her şey, inzivaya çekilen mütefekkirler tarafından vücude getirildi. Beşeriyetin müsmir ve nafî işleri yıldızlara bakarken bir kuyuya düşen bu *reveurs* ler tarafından sükunetle, acelesiz ve gürültüsüz yapıldı. Diğer taraftan tarihi,budalalıklarile dolduran şarlatan siyaset adamları, Fatihler.. Beşeriyetin terakkisinde alelâde *médiocre* bir role malikdirler. Bu gün tarihden böyle bir mana anlaşılınca yâni, onun bir halkın tecesüsünü tatmin etmeğe yarayan hemen hemen bir menkabe *anecdotes* yığınından başka bir şey olmadığı kabul edilince, mütefekkirler tarafından ve mütefekkirler için yazılan bir tarihe yerini terk edecektir. İnsan büyük tahrikçilerin medeniyetin geniş ceryanını ne kadar az tadil ettiklerini görünce hayret edecektir. İlimde, san'atta, edebiyatta ve büyük sanayide birer mucit olan tarihin hakikî kahrımanları denilmeğe şayan olan büyük adamlar, hep haklı olarak ilk ve mühim mevkiî işgal edeceklerdir. Amper gibi parakazanmayı bilmiyen ve kapucısı, vaziyetine gülen zavallı bir mütefekkir *meditatif* keşiflerile cemiyette inkilap yapmak hususında Bismark ve Moltikenin yaptikları işlerin mecmuundan daha fazla hizmet etti. Pastor ve *Duclaux*, ziraat sahasında elli ziraat nazırının yapdıklarından daha çok terekkiler vücude getirdiler.

*
* *

Felâketlerimizin çoğu birdenbire ve düşünmeden hareket etmekten ileri gelir.

Talebe, düşünmeden hareket etmekte oldugundan haricî âlemin oyuncağı oluyor. İş saatında bir arkadaşın gelmesi, halkın bir yerde toplanması her hangi bir vak'a onu çeker. Çünki onda irade za'fî vardır. Böyle bir talebe selâmeti, ancak derin düşünmede *reflexion meditativeté* bulabilir: Filhakika derin düşünmek ve haricî vak'aları evvelden görmek, mevcut olmıyan bir enerjinin yerini tutabilir.

Talebe zamanını öldüren şeylerin sebeplerini evvelden görebilir. Meselâ o, filan arkadaşın kendisini birahaneye götürmeğe çalışdıgını bilir. Şu halde evvelden ret formüllerini kolayca hazırlayabilir. Yahut basit ve temiz bir red, zor ise bir mazeret bulur ve meseleyi kısa keser. Fakat bir defa daha söyleyelim ki eğer eve giderek filan işi yapacagına bidayette kat'i surette karar vermemişse, eğer böyle teklifler karşısında bir mazeret uydurmaga evvelden niyet etmemişse o gününü gaip etmiş olur. Evvelden görmek, pisikolojik noktai nazardan evvelden tahayyül etmektir. Evvelden tahayyül *preimagintion* vazıh ve canlı bir surette yapılabilirse karar büyük bir sür'atle icra edilir.

* * *

Gayesini vazihan tesbit etmiyen, yahut bu gayeyi tesbit ederken nazarlarını onun üzerinde muhafaza ve tevkif etmeyi bilmiyenler kendilerini tamamile akıntıya terk ederler. O zaman hayat intizamsız ve insicamsız bir şey olur. Bil'akis gayesini evvelden tesbit ve tayin eden ve istikametini düzeltmek için sık sık duran bir kimse için hiç bir şey, tesadüfe tabî değildir: Biz ne olduğumuz, mutat hatalarımızın nelerden ibaret oldukları ve zamanımızı gaip ettiren sebebler hakkında vazıhan bir şuur almaga yani binnetice kendimize hattı hareket çizmeğe mecburuz; binaenaleyh nazarlarımızı gayeden kat'iyyen gaip etmemeliyiz. Bu suretle hayatımızda haricî tesadüfün hissesini günden güne azaltmağa muvaffak olabileceğiz. Bundan başka dahilî tesadüflere karşı da mûkemmel ve mufassal bir program tertip edebileceğiz. Filhakika bu programın çok ehmiyeti vardır. O eyi kaleme alındıkdan sonra her tehlikenin bertaraf edilmesi kolaylaşır. Meselâ cinsi bir telkinin zihinde yerleşdiği ve oradan kogulamadığı zaman, insan ne yapmağa mecbur oldugunu bilir. Mübhem ve şehevî hassasiyetlerin *sensualité*nin nasıl mağlup edilecekleri,kederliğile,cesaretsizliğe ne suretle galebe çalınacagı bilinir. İnsan eyi bir Ceneral gibi düşmanın meziyetlerini, arazinin müşkülât ve manilerini ve asıl kendi askerinin eksiklerini ölçer. Bundan sonra ne yapacagını iyice bilerek hareket eder.

Bunun gibi haricî ve dahili düşmanlar tanındıktan ve onların tabiyeleri bilindikten ve zaif noktaları öğrenildikten sonra nehaî zafer şupheli değildir. Çünki her şey evvelden görüldü, batta kısmî bir bozgunluktan sonra yapılacak muntazam bir şekildeki ric'at bile evvelden düşünüldü.

Dahilî ve haricî düşmanlar talebeyi kat'i surette tehdit ederler.O halde bu tehlikelere dikkatimizi tevcih ve onları bertaraf etmeğe yarayan tabiyeyi mütalea etmeğe mecburuz. Böyle hareket edildiği takdirde haricî ahvaldan kendi kendine irade terbiyesi yapmak hususunda nasıl istifade edileceği görülecektir. düşünme *la reflexion* ve zekânın emin halâskârlar oldukları kabul edilince âğır ve kör hissî kuvvetlere karşı nurlu kuvvetlerin zaferi muhakkaktır.

İRADE TERBIYESİNDE
HAREKETİN (action) ROLÜ

Üçüncü Bahis

I

Derin tefekkür *la reflexion meditative* zarurîdir. Fakat yalnız başına aciz ve kuvvetsizdir. O, ruhun dağınık kuvvetlerini umumî bir hareket için birleştirir ve hamle verir: tıbkı şişirilecek ve sevk edilecek bir yelken gemisine rast gelmeyen ve faydaları görülmeyen enginlerin kuvvetli rüzgârları gibi en kuvvetli heyecanlarda kendi enerjilerile bazı işler yapmağa hizmet etmezlerse akîm kalır ve semeresiz bir surette sönerler.

Eğer talebenin yaptığı işler, hafızasında hatıralar şeklinde yerleşirse faaliyeti de itiyat şekli altıda tesbit olunur. Ruhî hayatımızda hiç bir şey gaip olmaz: Tabiat müdekkik bir muhasiptir, zahirde çok manasız görülen en küçük hareketlermiz haftalarca, aylarca, senelerce yığıla, yığıla büyük bir yekûn teşkil ederler. Ve bu yekûn üzvî hafızamızda *la memoire organique* te sökülüp atılması kabil olmıyan itiyatlar şeklinde kayd olunurlar.

Halâsamızın çok kıymetli müttefiki olan zeman, ayni sakin inat ve israrile çalışır. Fakat biz onu kendi arzumıza göre çalışmağa icbar etmediğimiz takdirde bize muhalif bir şekilde te'sirini yapar ve ruhiyatın itiyat kanununu leh veya aleyhimize kullanır. Filhakika itiyat gayri muayyen venamahdut bir surette tekrar edilmekle kuvvet ve müessiriyyet alır.

Enerjimizin mahsülu olan düşünceyi icra eden harekettir. Hareket etmek talebenin nazarında hususî bir çok işler yapmaktır. Okumak bir nevi hareket etmek ve büyük mikyasta biribirini takip eden cehtler sarf etmektir. Hareket etmek; keza notlarını tekrar gözden geçirmek ve onları büyük bir arzu ile

öğrenmektir. Bir felsefe talebesine göre hareket etmek; saat yedide kalkmak, *Leibniz* ve *Dekart* bahislerinin nafiz bir dikkatle okumak, not almak.. Vesairedir.

Hayatta yapılacak parlak iş ve hareket fırsatları azdır! Buna mukabil küçük hareketler ve ufak işler pek çoktur. Nasıl Monblanda bir cevelân bir kaç milyar adım atmakla ve cehdler sarf etmekle yapılırsa, âlimlerin hayatı da bunun gibi hayırlı cehd serileri içinde ceryan eder. Görülüyor ki hareket etmek, binlerce küçük hareketler yapmaktır.

Vicdanının şayanı hayret müdiri olan *Bossuet*, en küçük hareketleri, en mütevazî kazancları, daima tekrar edilen ve gayri mahsus itiyatlar haline tahavvül etmiş olan kolay hareketleri, fevkalâde kuvvetli cehitlere ve büyük hamlelere tercih eder. Ve der ki: « her gün için bir parça » kâfi, fakat her gün, bu « bir parça » yı elde ederse [*]

Enerjimizi itiyat halinde tesbit eden derin düşünme *la reflexion meditative* değildir. Bu işi yapan hareket ve fiil *action* dur.

Filhakika cessur adam; bazı büyük casaret hareketleri yapan değil, fakat daha ziyade hayatın her hareketlerini büyük bir cesaretle icra edendir.

Enerjik talebe, kendi nefretine rağmen yerinden kalkmağa ve diksiyonerde bir kelime aramağa kendini icbar eden, tembellik arzusına rağmen işini tamamlıyan, canı sıkıcı bir sahifeyi okuyup bitirendir.

Zahirde manasız olan binlerce hareketlerle irademiz kuvvetlenir. Büyük cehdlerin fikdanı halinde seve, seve küçük cehdler sarf etmeliyiz.

En küçük hareketlere varıncaya kadar arzuların ve haricî ilcaların tabiiyetinden kurtulmak esas kaideyi teşkil eder.Şu halde bu küçük zafdrleri elde etmek fırsatlarını aramalıyız. Çalıştığınız. esnada sizi biri çağırır, bunun üzerine darılırsınız. Dersten sonra bir dostunuz havanın güzel olduğunu söyler ve sizi gezmeğe götürmek ister: arkadaşınızdan hemen ayrılarak yolun öteki tarafına geçiniz ve sür'atle yürüyiniz.Büyük bir enerji ile çalışmağa avdet ediniz! böyle şahsî cebirler ve mahrumiyetlerle temayüllerinize galebe çalmağa alışacaksınız.

[*] Voir le Bossuet de Lanson

Çocuk daha mektep sıralarında tahsilde iken Lâtinceden ve riyaziyattan daha mühim ve kıymetli bir ilim öğrenir: dikkatsizliğe, usanç veren müşkülata, lûgat kitabında ve gramerde birşey aramak zorluğuna, zamanını tatlı hayallerle geçirmek zevkine karşı mücadele etmek yani kendine hakim otmak ilmi!

Şurası eyice bilinmelidirki tahsildeki muvaffakiyetler, ne denilirse denilsin, daima kendine hakim olmak hususındaki muvaffakıyetlere istinat ederler. Nefse hakimiyetteki muvaffakıyetler de çok defa küçük cehtlerle elde edilirler. Niçin mi? çünkü onların hiçbiri gaybolmıyor: her biri itiyadın teşekkülünde kendi hissesini getiriyor.

Dikkat söndüğü vakit onu canlandıran ve ona kuvvet veren harekettir. Fikirlerini yazmak, okurken not almak, itirazlarını kaleme almak... Zihin *la pensée* için bir mesnet rolüne maliktir. Labaratuvarlarda âlim için ele müteallik işler, bir mühendis için formüller birer mesnet ve yardımcı oldukları gibi.

Fakat hareketin fevkalâde ehemmiyetli başka bir neticesi vardır: hareket etmek; irademizi bir nev'i ızhar ve ilân etmektir.

II

Yazık ki iradî faaliyet zamanı çok kısa ve hayatın büyük bir kısmı fiziyolojik ve içtimaî ihtiyaç ve zaruretlerle kemiriliyor. Çocuk, beş veya altı yaşına kadar hayvanî bir hayat sürer. Onun hayatı, uyumak, yimek ve oynamaktan ibarettir. O, şuurının eşiğine hücum eden haricî intıbaların karışıklığını dağıtmakla meşgul olur. On sekiz yaşına kadar başkalarının düşündüklerini mütalea edecek ve yapdıklarını yapmak suretile meşgul olacaktır. Öyle zannediliyorki o orta tahsilini bitirince kendini ve gireceği cemiyeti müşahede etmeğe temayül edecek ve nefsine hakim olacaktır.

Halbuki onun zihninde adeta bir bulut husule gelir. Bu bulut onun tekâmül etmekte olduğu maddî âlemi eyi müşahede etmesine ve tenkit fikrinin meydana çıkmasına mani olur.Şuurunu müphem hayaller ve gayesiz büyük hamleler doldurur: mürahikin

bu yaşlarda vücudunda bir inkilâp vücude gelir: bulûğ *la pubertè* başlar. Kendisine Hakim olmağa başlaması lâzım gelen bu çağda ihtiraslar ruhunu istila eder. Ve vicdanının müdür ve âmiri olmıyan ve kendisini boğan kalın vehim ve hayâl havasını delmeğe imkân ve bir istinatgâh bulamıyan bir kimse, büyük bir serbestliğe malik olurse onun bu haline acınır. Böyle bir talebe kendini idareden aciz ve uyuşuk bir halde kalır ve etrafında hüküm süren batıl fikir ve itikatlar tarafından sevk ve idare edilir. Kim vardırki hayatının böyle bir zamanını gözünün önüne getirince, Liseden veya kollejden çıkınca, tamamile yalnız olarak ve hayvanî bir hayata taallük eden şeyleri parlak renklerle süslemek için kullanılan budalaca formüllerden başka hiç bir nasihat ve manevî istinatgâh vermiyerek bizi büyük bir şehre atan bu cemiyetin basiret sizliğine lânet etmesin!

Garip şey! bir çok babalarda zamanın büyük tesirlere malik olan fikirleri müvacehesinde çalışan bir talebeye karşı bir nevi batıl fikirler görülür. Buna genç adamın bir kenara çekilip çalışmayı bilmediğini, kuvetlerine ve ruhuna bir çalışma usulinin de kendisine öğretilmediğini ilâve ediniz.

İçtima hayatın binlerce telkinleri onun üzerinde pek az bir tesir bırakır. Omuzlarında henüz aile yükü ve meslek kaygısı görülmez. Bir aile reisi olacağı zaman malik olması lâzım gelen endişeler onda henuz yoktır. Ona daima: her şeye kumanda ediniz denilecek - fakat kendi kendine emretmesi değil-[*] günleri ekserya boş ve semeresiz geçer. O, bu büyük serbestlikte çok zaman öldürür. Kalkmak, tuvalet yapmak, evden Fakülteye, lokantaya gidüp gelmeler, yemek zamanları, birkaç yazılacak mektup, gidilecek birkaç ziyaret, habersiz izaç ve tasdiler, gezintiler, rahatsızlık ve huzursızlıkla gaybolan saatlar.. Bunlara zarurî olan sekiz saat uyku ilâve edilir ve bütün bunlar toplanıp hesaplanırsa zihnin hakikî cehdi için kalan zamanın ne kadar kısa olduğu görülür. Bereket versin *Rousuet* nun evvelce zikrettiğimiz bir fıkrasında söylediği gibi: «hergün için bir parça» kâfi, eğer her hün bir parçayı elde ederse: her gün hiç durmaksızın yavaş bir gidişle yürünürse epeyce yol alınmış olur.

Zihnî bir için muhim olan şey; yalnız intizam *la régularité* ..

değil, ayni zamanda devam *la continuité* dir. Çok defa söylendiği gibi « dehâ » uzun bir sabırdan ibarettir.

Filhakika bütün büyük işler devamlı ve sabırlı gayretlerle yapılır. Tabiata bakınız: *Saint-Gevais* vadisini tahrip eden sel, ancak ehemmiyetsiz bir parça götürdü. Bilâkis yağmurların ve doluların yavaş ve devamlı tesirleri,' glasiyelerin ancak hiss edilebilen yürüyüşleri neticesinde her sene kocaman kayalıkların sırt ve yamaçları yıpranır ve vadilere fevkalâde büyük taş ve toprak birikir. İri taş parçalarını yuvarlayan filan sel, üzerinden geçtiği granitleri yıpratır. Asırlarca bu suretle yaptığı ve tedrici tahribat neticesinde çok derin boğazlar kazmağa muvaffak olur. Beşerî işler; için de mesele aynidir. İnsan elile yapılan işler, birer birer nazarı itibara alındıkları takdirde yapılan işle nisbet edilemeyen bir çok küçük cehtlerin toplanması ve birikmesile husule gelirler. Ormandan ve bataklıktan ibaret olan gol *la Gaule* da kanallar ve yollar açıldı. Şimenduferler yapıldı. Köyler ve Şehirier kuruldu. Bztün bunlar kendi kendilerine manasız hörülen milyarlarç cehtlerle vücude getirildi.

Filhakika hareket *action* ve iradî faaliyetin gayri müsavi kıymette olan iki şekli vardır: bir iş bazen büyük bir hamle ile ve enerjinin birdenbire itmesile yapılır. Bazen bilakis sebatkârane ve saburane icra edilir. Fakat şiddetli hamlelerle yapılan işler hiç kimseye ve hiç bir noktai nazardan tavsiyeye şayan degildirler. Çünki bu kabil faaliyetleri yorgunluk, bitkinlik ve tenbellik takip ederler. Hakikî cesaret devamlı bir sabırdan ibarettir. Talebe için mühim olan şey katiyen boş ve işsiz olmamaktır. Zaman mukayese edilemeyen bir kıymete maliktir. Binaenaleyh onu tasarrf etmelidir. Fakat ben bu maksatla şiddetli kaideler vazına ve çalışma saatlerini evvelden tespit edilmesine katiyen taraftar değilim. Böyle bir evkat cetveline riayet ve temamen ona göre hareket etmek nadirdir. Böyle bir programın lâyikıyle riayet edilen yegâne maddeleri istirahate ve gezintiye ait olanlarıdır, diğer taraftan teferruatına varıncıya kadar tesbit edilen kaidelere tâbi olmanın kabil olmaması, sarf edilen cehtlerin akim kalmasını ve binnetice iradenin zaafını mucip olur. Bu mücadelede daima mağlûp olacağımızı hissetmekliğimiz neticesi olarak kaidelere riayet etmeğe karşı bizde bir cesaretsizlik husule gelir. Bundan başka bazen öyle zamanlar olurki tesbit edilen saatlerde

çalışmağa karşı insanın isteği ve vaziyeti müsait olmaz. Bilakis gezmeğe gitmesi lâzım gelir.

Demekki zihnî faaliyette çok serbestlik ve fazla tavilik lâzımdır: enerjimizin terbiyesinde takip edilecek gaye; Prusyalı onbaşının emir ve talimetına sıkı bir surette itaat etmek değildir' hayır katiyen!

Fakat talebe her yerde ve her zaman dikatli olmağa çalışmalıdır. Bu iş için muayyen saatler yoktır. Çünkü her saat dikkatli olmak için müsait ve muvafıktır. Dikkatli olmak; sabahleyin yataktan sıçramak tuvaletini yapmaktır. Dikkatli olmak; zihne hiç bir yabancı endişenin girmesine müsaade etmeksizin ve tereddütsüz iş masasının başına oturmaktır. Dikkatli olmak; hiç bir şeyi katiyen münfailâne okumamak, tamamile ceht sarf etmektir. Fakat keza kuvetlerinin tükendiği ve yorgunlığın başladığı hiss edildiği vakit gezmeğe gitmek üzre yerinden kalkmak ta dikkatli olmaktır. Çünki kuvetler tükenince işte halâ sebat etmek manasızdır. Bu ıaktirde sarf edilen cehtlerle bir iş görülemez. Buna mukabîl insan cesaretini gaybeder. Talebenin en büyük sefaleti atalet anlarıdır.

Faal olmak için fırsatlar aramağa katiyen lüzüm yoktır. Çünü sabahdan yatıncaya kadar onlar gelip geçerler. Gaye; bir nizama tâbi olmayarak fakat daima her yerde şiddetle *vigoureusement* hareket ve çeyrek saatlara varıncaya kadar zamanından istifade etmektir. Darvinin oğlunın söylediklerini dinleyiniz:

«Babamın karakterinin en bariz hututu esasiyesi zamana hürmet etmekdi. Onun ne kadar kıymetli olduğını katiyen unutmazdı, dakikaları bile tasarruf ederdi. Vakti kat'iyyen gaybetmezdi. O, işe koyulmanın bir zahmet olmadığını düşünerek her şeyi büyük bir sür'atle ve devamlı bir hararetle yapardı.»

Zamanımızı niçin gaybettiğimiz tetkik edersek göreceğizki zaafiyetimiz ekser ahvalde yapılacak işin bir nev'î gayri muayyen olmasından ileri gelir. Bu benim için kat'î bir tecrübedir ki eğer uyumadan evvel yarınki işimi vazıhen tesbit etmezsem sabah saatlerim gayri müsmir olur. Binaenaleyh kat'iyen umumi bir gaye tesbit etmemeli ve meselâ şöyle söylememelidir:«Yarın çalışacağım».

Hatta «yarın Kantın ahlak hakkındaki nazariyelerini okumağa başlıyacağım» bile dememeli ve daima vazıh ve hususî bir iş tesbit etmelidir. Meselâ şöyle demelidir: «yarın Kantın amelî akıl *La raison pratique*» ni okumağa başlıyacağım, yahut fiziyolojinin filan bahsını mütalea veya hulâsa edeceğim».

İşi daima vazıhan tesbit etmek düsturuna, daima bitirmeği, başlanan bir işi meşur bir surette tamamlamayı da ilâve etmelidir. Bu; zamanın tasarruf edilmesi demektir. Talebe bu suretle yapacağı işleri kuvvetle ve enerji ile yapmalı ve vazifelerini yazı ile hulâsa ve faydalı hulâsaları lüzümunda kopye etmelîdir. Böylelikle yavaş ilerilenecektir. Fakat insan ancak arkasındakilerden emin olduktan sonradırki ileriye bir adım atabilir. Geriye avdet etmez. Yavaş bir gidişle fakat sabit, devamlı ve metodik bir surette, fikrimize göre çalışmamız için bundan daha başka esaslı bîr kaide yoktır: Her şeyi sırasında, esaslı, acelesiz ve tahriksiz yap!

Fakat ayni zamanda yalnız bir iş yapmak kanununa tabi olmıyan faaliyet intizamsız *desordonnée* dir. Vahdetten mahrum olan böyle bir faaliyet bir şeyden başka bir şeye uçar. Bu kabil çalışma belki işsizlikten ve tenbellikten daha fenadır. Çünki böyle hareket etmek, işi sevmemeği ve ondan nefret etmeği mucip olur. O, ilerileyen bir işin çok kuvvetli hazzı yerine. neticelenmiyen bir çok işlerden hasıl olan rahatsızlık, şaşkınlık ve isteksizlik ikame eder.

Diğer taraftan, ekserya işaret ettiğim gibi, ikmal edilmiş olan değil, fakat başlanmış kalmış şeylerdirki çok zaman gaybettirirler. Bu kabil meşguliyetler, uzun müddat nafile yere bir meselenin halli için oğraşmadan mütevellit bir sıkıntı bırakırlar. ve memnuniyetsizlik husule getirirler. Vazgeçilen bir işin mevzuu, zihnimizi diğer işlerle meşgul olduğu bir sırada rahatsız eder: bilâkis tamamile yapılan bir iş, bir memnuniyet bırakır ve zihne çalışmak için bir iştiha verir. Zihin bir endişeden kurtulmuş olur veyeni meşguliyetler için serbest kalır.

Hulâsa her şeyi yapılması lâzım gelen ande, tam ve esaslı bir surette yapalım.

*
* *

III

Genç bir adamda, heyecanlı tahrik ve teşvike kapılmaksızın süratle ve canlı bir surette karar vermek hususunda çok ehemiyyeti olan olgun itiyat kuvvetlendiği vakit,onun iddia edemiyeceği zihnî yüksek bir mukadderat yoktır. O, bazı yeni fıkirlere malikse yahut eski meseleleri yeni bir tarzda görüyorsa, onları sekiz on sene devamlı bir gayretle zihninde tutacaktır. O fikirler zihinde yüzlerce hayalleri, mukayeseleri, müşabehetleri kendilerine cezbedeceklerdir. Onlar bu malzemeyi tertip ve tanzim *organiser* edecekler ve onlarla beslenecek, kuvvet bulacak ve büyüyeceklerdir.

Hepiniz tâli mekteplerden çıkınca hukukta, fende edebiyyatta, tıbda.. talebe olacaksınız ve hayatlarını zorlukla kazanmakta olan,ve bu yüzden bu günki vaziyetlerine bir nazar atfedemiyenlerden daha sebatkâr, daha fa'al velinimetler olmak vazifesini üzerinize alacaksınız. Talebeler her memlekette idare edici sınıfı teşkil edeceklerdir. Halk kendi kendini bizzat idareden âciz oldugundan bu vazifeyi sizin gibi senelerce tahsil münevverlere tevdi edecektir. Bundan dolayı bu vaziyet siz gençlere vazifeler tevcih eder: Aşikârdır ki başkalarını idare etmek için evvelâ kendi kendini idare edebilmelidir. Başkalarına itidal feragat.. tavsiye etmek için onlara örnek olmak ve enerjik bir iş ve fealiyet hayatını kabul etmek lâzımdır.

Eğer her sene mekteplerini bitiren yarım düzüne talebe, doktor, avukat, profösör olarak ve vatanın saadeti için en büyük hörmeti beslemek hususunda hiç bir fırsatı kaçırmamağa ve içtimaî münasebetlere fazla iyilik ve hayli tesamuh *tolerance* idhal etmeğe karar vererek, kendi köy veya şehirlerine dönmüş olsalar, yirmi senede vatanın saadeti namına hörmet edilen ve umumî iyilik ve huzur için büyük bir kuvvet olan yeni ve bambaşka bir aristokrasi teşkil edeceklerdir.Darülfununu terk eden ve budalaca ve kaba bir şekilde eğlenmekten başka bir şey düşünmiyen her genç adam bir sefilden *miserable*den başka bir şey değildir.

*
* *

IV

Fakat bize itiraz edilecek ve denilecek ki devamlı çalışma, bir fikirle mütemadiyen meşgul olma sıhhata muzır olmaktan başka bir şey değilmidir? Bu itiraz zihnî çalışma hakkında edinilen yanlış bir fikirden ileri gelir.

Filvaki devam, *la continuité* kelimesi burada beşerî manada alınmıştır. Aşikârdırki uyku çalışmayı durdurur ve istirahatı icap ettirir: kezâ bedihidirki - yukarıda söylediğimiz gibi - çalışmak; zihnimizi mutalea ettiğimiz mevzudan başka bir şeyi düşünmemeğe icbar eder. Bu «çalışma» kelimesi, oturan ve göğsünü masaya doğru eğen bir talebeyi gözümüzün önüne getirmemelidir: gezinirken okunabi ir. Bu, az yoran ve semere vermek itibarile kıymetli ve en iyi bir usuldur. Gezinti zihnî malzemenin temsili vazifesini kolaylaşdırır ve onları harekete getirir.

Unutmıyalım ki, hayatımızın maddî ve manevî münasebetlerini iyice tanıdıktan sonra eğer sıhhatımızı iyi idare etmeği bilmessek bir gün cahillerin istihzalarina hedef olacağız.

Malumdır ki malzemenin iktisabı işin basit ve âdi kısmıdır: onların intinap, tertip ve tanzimi başka bir ehmiyete maliktirler. Ve fealiyetin bu kısımları insanı bir masa başında oturmağa icbar etmezler. Bir âlim en ufak teferruata kadar bilen değıl, fakat daima fâal olan ve her zaman çalışan bir zihne *esprit*ye malik olandır. İlmi *la xiencc* ile tebahhuru *l'éridition* karışdırmamalıdır. Tebahhuru, çok defa zihnin tembelliğidir.İyi bir hafıza,icat etmeğe kâfi değildir, yaratmak ve icat etmek için zihnin malzemeye hakim olması ve malzemenin onu tıkamaması ve örtmemesi lâzımdır.

Çalışmanın insanı hasta yaptığı söyleniyor. Her ne kadar hastalık ilk bakışda sarf ettiğimiz cehdlerden geliyormış gibi görünüyorsa da hakikatta başka sebeblerden ileri geldiği muhakkakdır. Yalnız «çalışma» nın zâfiyetimiz için bir sebep olduğu iddia ediliyor. Halbuki bu hususda bir delil göstermek kabil değildir. Zâfiyetimizin diğer sebeblerini aramak ve hesap etmek lâzım gelir. İşe atfedilen şeyin meselâ âdi ve şehevî hislerden *la sensualite* ileri geldiği bilinmiyor. Kollejlerdeki talebe arasında

tamamen zihnen yorulmuş olan delikanlılar görüldüğünü zan etmiyorum: yazık ki bu yaşdaki talebelerde yekâne tabı zihnî *surmenage* fena itiyatlardan tevellüt eder. Şehevî hisler *sensualite* yapılan bu acı yıpranma kısmen teabî zihinden olsa bile, haset-ten ve başlıca mariz ve izzetinefisden ve mubalâgalı bir şahsiyet hissinden neşet eder. Eğer insan şuurundan bu kemirici hisleri defetmek için kafî derecede enerjik ise, yorgunluğun büyük bir sebebini bertaraf etmiş olur.

Bize öyle geliyorki iyi tanzim edilen yani sıhhat, hayat ve zamana hörmet eden zihnî bir faaliyet, zihnimizin yüksek inkişaflarına hizmet edebilir.

Eğer olgun fikirler dikkata alınırsa zihin onları tertip ve organize eder. Halbuki intibaların tesadüfü olarak malzeme getirmesine müsaade edilirse yorgunluk hemen başlar. Bunun neticesi olarak tembellik kendini gösterir.

Tembellerin zihinlerde, ekilmemiş bir tarlada oldugu gibi, bir sürü fena ve muzır otlar peyda olur. Bu kabîl insanlar zamanlarını âdi fikirler ve bayağı hislerle kemirirler. Çalışmanın beşerî bir kanun oldugu dogru olunca bu kanundan kaçanın bütün yüksek ve devamlı hazlardan vaz geçtiği de tabii olur!

Bu mülâhazalara « dağınık *eparpille* » ve metotsuz bir işin yorgunluk verdiğini ve işin fena bir istikamet almasından neşet eden şeyin ekseriya işin fenalığa atfedildiğini ilâve edelim. Yoran şey, hiç biri bitirilmiş bir işin getirdiği hatları vermiyen meşguliyetlerin çokluğudır.

Michelet M. Goncourt, de otuz yaşına dogru yaptığı fazla işlerden ileri gelen bir zâfiyetten muztarip oldugunu söyliyordu:

Artık hiç kitap okumamağa karar verdi: bu günden itibaren kalkarken ne yapacağımı vazıhan biliyordum· Zihnim artık ayni zamanda yalnız bir şey üzerinde meşgul oluyordu. Bu suretle şifayap oldum [*].»

[*] Journal des Goncourts 12 Mart 1861

Filhakika bir çok eserleri esaslı surette takip etmek, kendini muhakkak bir yorgunluğa kaptırmaktır. Yaptığımız bir şeyi esaslı yapalım. Bu; yalnız süratli gitmek için yegâne şart değil fakat yorgunluğun önüne geçmek ve tamamlanan işlerin bir çok hazlarını elde etmek için emin bir vasıtadır.

*
* *

V

Hulâsa, tefekkür ruhta kuvvetli heyecanları kımıldatmak ve harekete getirmekle beraber onları itiyat haline tahvil edemez. Sağlam ve mükemmel itiyatlar yaratmaksızın İrade terbiyesi yapmak kabil değildir: böyle itiyatlar teşkil edilmediği takdirde cehtlermizi daima tekrar ve yeniden başlıyacaklardır. Yalnız itiyatlardır ki zaferlermizi tesbit ve ilerlememize hizmet ederler. Onları hareket ve fiil, *action* vücude getirir. Hareket etmek gayemizin takibini teşkil eden bir çok hareketlerin herbirini cesaretle ifa etmektir. Fiil ve hareket, fikri tesbit ve bizi bir karar vermeğe teşvik eder. Bundan başka derin bir haz verir.

Yazık ki talebenin zaten kısa olan fealiyet zamanı, çalışmasındaki usul fıkdanı ile azalır. Buna rağmen, evelce de söylediğimiz gibi, her gün için bir parça kâfi, eğer hakikaten her gün, bir parça elde edilirse...

Talebenin, İrade Terbiyesi noktainazarından bedenî sıhhatı.

Dördüncü Bahis

I

Buraya kadar mevzuun ruhî tarafını mütalea ettik. Şimdi nefse hakimiyetin fizyolojik şartlarını tetkik etmemize sıra geldi.

İrade ve onun en yüksek şekli olan dikkat, cümlei asabiyeden gayrikabili tefriktirler. Eğer sinir merkezleri süratle yorulursa yahut bir defa yorulur ve kuvvetlerini ancak fevkalâde bir yavaşlıkla tekrar elde ederlerse hiç bir ceht, hiç bir sebat kabil değildir. Bedenî bir zafiyete zayıf bir irade, kısa ve kuvvetsiz bir dikkat refakat eder.

Her nevi faaliyetlerde muvaffakiyet, diğer bütün sebeplerden ziyade yorulmaz bir enerjiye tâbidir. Nefse hakimiyette muvaffakiyetin ilk şartı; meşhur bir söze göre iyi bir hayvan olmaktır.

Bunun iyi akort edilen ve hiç falso yapmıyan bir alet gibi iştirak ettiği her yerde manevî bir vecit ve heyecan *l'enthousiasme morale* bütün parlaklığile mevcuttur.

Çok kuvvetli bulunduğumuz ânlarda dikkat, kuvvetle gergin ve irade hareketlerimizde müessirdir. Bilâkis zayıf ve takatsız olduğumuz vakit ruhumuzu vücudümüze bağlıyan zencirleri ağır bir surette duyarız. Bu mülâhazalara ilâve edelim ki kuvvetleri

tükenmeden işlenen her işin tabiî mükâfatı epiyce devam eden bir refah ve meserret hissidir. Eğer yorgunluk ve bitkinlik daha iş başladığı ândan itibaren kendini gösterirse, çoğalan kuvvetin lâtif hissi görünmez. Onun yerini tutan şey müz'iç bir bozgunluk ve nefret hissidir. Bariz bir hazdan mahrum bir iş, zayıf ve kuvvetsiz olan betbahtlar için bir zahmet ve bir elemdir.

Ruhiyatımız hafıza için fiziyolojik şartların ehmmiyeti üzerinde müttefiktirler. Filhakika faal bir deveran iyi beslenen ve çok temiz olan bir kanı dimağa götürdüğü vakit hatıralar kendilerini süratle halkederler.

Fena anlaşılan zihnî bir faaliyet maalesef çok muzır olabilir. Zihnî faaliyet vücudun hareketsiz kalmasını icap ettirir ve fena havalı apartımanlarda oturup kalmayı ve inzivayı istilzam eder. Nihayet oturma vaziyetini zarurî kılar. Bu kadar büyük mahzurlara fena ve gayrisihhî bir tegaddi ilâve ediniz. O zaman bu mahzurlar tesirlerini göstermekte ve mideyi fesada uğratmakta gecikmezler. Mide sık bir sinir şebekesile sarılmış oldugundan bu uzvun intizamsızlıkları cümleiasabiye üzerinde son derece vahim tesirler yapar. Baş, yemekten sonra kanın hücumuna maruz kalır, ayaklar kolayca soğur: bundan sonra taharrüş kabiliyetine *irritabilité*, yerlerini terkederler. Bunun üzerine bir uyuşukluk ve gevşeklik hissedilir. Zihnen çalışan kimselerde yavaş yavaş bir sinirlilik hali görülür. Kalpleri ufak bir aksilikle hızlı çarpar. Mideleri tekallüs eder. Bu hal sinirliliğin *nevrosisme* in ilk derecesidir. Çünkü sinirlilik hemen daima noktaihareket olarak hazmî vazifelerin ihlâli haline maliktir.

Bundan sonra dimağ büyük bir nâzım olmaktan vazgeçer. Bu takdirde insan sağlam bir hayatın sakin ahengi *rytme* yerine, mariz bir hayatın intizamsızlığına ve taharrüş kabiliyetlerine malik olur. Maamafih kendi nefsimize hâkim olmak için bize büyük bir kuvvet veren zaman, keza tabiaitimizi degiştirmek ve sıhhatımızı kuvvetlendirmek için de lâzım gelen kuvveti verir.

Üzerine çok dikkat sarfetmeğe mecbur oldugumuz vazifelerin en mühimmi, tegaddi vazifeleridir. Yenilecek gıdaların nevi ve miktarı esas mes'eleyi teşkil eder. Bugün mesele vazıh bir surette ortaya konuyor: malûmdurki hiç bir nebatî veya karbonlu müvellidülmalı gıda, nesçin tamirinde albominin yerini tutamıyor. Şu halde albominin gıdamız arasında bulunması zarurîdir. Fakat diğer taraftan eğer kâfi derecede âlbominli bir gıda verecek yerde miktar çoğaltılırsa bittabi elde edilen netice de son derece tuhaf olur. İfrat derecede alınan bu miktar azamızın zararına olarak albomin teressübatını mucip oluyor. Yevmiye takriben 75 gram miktarında azotlu gıda almak kâfidir. Bunun fevkında massedilen her şey, temessül edilmiyerek adalelerde âlbominin teressübünü mucip oluyor. İşte birinci nokta : talebe, yenilmesi faydalı olan miktardan üç dört misli fazla et yiyor. Diğer taraftan alınan âlbomin miktarı ne olursa olsun, ayni zamanda nebatî veya karbonlu müvellidülmâlı gıdalar almassak bu teressübat meydana gelir. Bilâkis vücude nebatî gıdalar ithal ettiğimiz zaman albomin teressübatı durur.

Diğer taraftan, çalışma başlıca nişasta ve yağın tahallülünü *decomposition*u mucip olur. Malûmdırki iş kesif ise insan yevmiye 2800-3400 kalori sarfına mecbur olur. 75 gram albomin 307 kalori verdiğinden zihnen çalışan bir adam için geriye tahminen 2700 kalori bulmak lâzim geliyor. 250-200 gram yağdan fazlası hemen, hemen temessül edilmediğinden geriye kalan 600 kaloriyi de diğer karbonlu müvellidülmâlı gıdalardan almak icap ediyor tahminen [150 gram]

Kimse gündelik gıdasını tertip etmek için hususî kitaplarda her gıdanın albomin, yağ ve karbonlu müvellidülmâ unsurlarının kıymetini aramıyor.

Bundan çıkarılacak netice şudur; yapılan tecrübe gösteriyor ki biz çok gıda alıyoruz, bilhassa fazla et yiyoruz. Bu suretle mideye ve bağırsaklara manasız bir iş yükletmiş oluyoruz.

Filvaki hazım fiili devam ederken midenin veya bağırsakların cidarları *parais* hazım usareleri tesir ettikçe büyük, bir süratle tehavvül ederler. Yalnız bu iş, büyük bir amelyedir. Hulâsa çok yiyen insanların yalnız hazım cihazları için çalışmak gibi basit bir rol aldıklarından hayvanî bir hayat sürdükleri aşikâr değilmidir?

Her gıdanın albomin, yağ ve hidrokarbon unsurlarının kabili temsil mıktarlarını gösteren küçük bir broşür neşredilse ne kadar faydalı olur. Böyle bir tabloyu gören bir talebe, zihnî faaliyeti zararına olarak hazım cihazlarına haddinden fazla bir vazife yüklemekten içtinap edebilecektir.

Teneffüs hıfzıssıhhası da çok basittir. Hakikati söylemek lâzım gelirse denilebilir ki temiz bir hava teneffüs etmek hemen hemen bir ihtiyaç gibi görülmiyor. Gençlerin bozuk bir hava teneffüs etmeği tercih ettiklerini kaç defa gördüm. Vücuda temiz bir hava ithal etmek için bir parça soğuğa tehammül edemezler. Terbiye yurtları ve mektep binaları bu noktai nazardan çok iptidaî kaldı.

Artık eyice tahakkuk etmiştir ki bozuk hava, insanı rahatsız eder. Binaenaleyh talebenin havası pislenmiş bir odada meşgul olmaması açık havada çalışması şayanı tercihtir. O, hiç olmazsa odasında gezinerek ve yüksek sesle okuyabilir. Malûmdır ki konuşmağı hiç temrin etmiyen sağır ve dilsizlerin ciğerleri çok zayıftır: onlar ağızlarının bir kaç santimetre karşısına konulan bir mumu söndürmekten âcizdirler. Görülüyorki söz ciğerlerin enerjik bir cimnastiğidir.

Lavvoziye bir adamın adalî bir faaliyetten sonra istirahatta bulunduğu zamandakinden üç mislinden fazla müvellidülhumuza temsil ettiğini ilim akademisinde izah ve dikkatı bu noktaya celpetti. Hulâsa ekzersizin ilk tesiri uzviyete çok miktarda müvellidülhumuza ithal ettirmektir. Halbuki talebe hareketsiz kalmak itiyadı ile uzviyetin bu vazifesini azaltan bir hayat sürer.

Adalî faaliyetin nimetleri yalnız bu kadar değildir. *Paul Bart* ın isbat ettiği gibi adaleler müvellidülhumuzayı vücutta tesbit edicidirler. Onlar asıl teneffüs azalarıdırlar: adalelerde fevkatâde mühim bir gaz mübadelesi yapılır. O halde bu mübadelât ne kadar çok enerjik olursa gıdaların yağları da o kadar sür'atle yakılır: bilâkis birikmiş yağlı gıdalar hareketsizlikte yakılmadığından onlar vücudun her tarafında depo halinde toplanırlar ve fazla şişmanlığı mucip olurlar. Hulâsa, ekzersiz canlı ve enerjik bir temsil işini, zengin bir kanın sür'atle tardedilebilmesini mucip olur.

Ekzersizin sıhhat üzerindeki bu umumî tesirlerinden başka gezintinin midenin istidrayı hareketleri üzerineki büyük tesirlerini nazarı dikkate almalıdır.

*
* *

II

Eksersizin şimdiye kadar tegaddi vazifeleri noktai nazarından rolünü tetkik ettik. Çünki bu, bizim için çok mühim bir noktadır. Filhakika irade ve dikkat uzviyetin salim bir halde bulunmasile çok münasebattardırlar. Diğer taraftan adalî ekzersiz irade ile az bir ehemmiyetli fakat çok samimî münasebetlere maliktir. Meselâ irade çocukta adalî hareketlerle kendini mahcubane göstermeğe başlar.

Hareketlerimize hâkim olmamız için yapmamız lâzım gelen uzun mümareseler irademizi kuvetlendirir ve dikkatimizi inzibat altına alır.Hangimiz derin tenbellik saatlerinde bir hareket yapmağı tecrübe etmenin, yerinden kalkmanın, evden çıkmanın... müşkil bir iradî hareket olduğunu hissetmemişizdir? Binaenaleyh birçok adalî faaliyetin yahut daha doğrusu canlı hareketlerin mükemmel dikkat ve irade denemesi olduklarına kim itiraz edebilir? Dikkat sarfetmekten âciz olan bazı sinirli hastalara adalî ekzersizler tavsiye edilir. Bir ceht; bir arzu ve ihtiyarla ve bir arzuda, bütün makerlerimiz gibi, tekrarla inkişaf eder. Adalî iş yorğunluğa doğru yaklaşdımı bir elem verir. Her hangi bir eleme mukavemet edebilmekte iradeye, en yüksek iradeye teallûk etmezmi?

Şu halde, ekzersis doğrudan doğruya ve bizzat iradenin ilk mektebi gibidir. Fakat bu; ekzersizin zekâ üzerine tesiri olmadığı demekmidir? kat'iyen... ekzersizin zihnî faaliyet üzerinde böyle bir tesiri hakikaten mevcuttır.

*
* *

III

Sağlam bir sıhhatı teşkil eden şey; teneffüs azalarının ve hazım cihazlarının kuvvetli olmasıdır. Sıhhatlı olmak;eyi hazmetmek, serbest teneffüs etmek enerjik bir kan devranına malik olmak ve diğer taraftan havanın tehavvülâtına kolayca mukavemet etmektir. Maamafih mukavemetin adalî kuvvetle hiç bir münasebeti yoktur. Panayir atletleri *Les athlètes de faite* zayif bir sıhhate malik olabilirler. Halbuki adalî kuvveti az olan her hangi bir adam sağlam bir vücude malik olabilir. Biz atletik bir kuvvet aramamalıyız. Bilâkis böyle bir kuvvetten nefret etmeliyiz. Çünki böyle bir kuvvet kazanmak için çok şiddetli ekserzisler yapmak lâzımdır. şiddetli ekzersizler ancak fazla bir teğaddiden toplanan lüzums z gıdaların yakılması halinde faydalıdırlar :

Garip şey! İngiliz delikanlılarının aldıkları atletik bir terbiye Fransada kabul ve halkın bu günki telâkkisini karakterize eden İlmi olmıyan bir zihniyetle taktir ediliyor. Halbuki zeki ingilizler kendi mekteplerindeki bedenî ekzersislerin ifratını memnuniyetle karşılamıyorlar. Malûmdırki dünya üzerindeki tefevvukımız adlelerimizin kuvvetli olmasından değildir: insanın en kuvvetli hayvanları ehlileştirdiği ve mesela arslanları, kaplanları yakalayıp kafeslere hapsettiği buna bir delil teşkil etmez mi? gayet aşikârdırki adalî kuvvetin rolü günden güne azalıyor. Çünki Zekâ,onun yerini makinalarla işgal ediyor.Kuvvetli insanlar düşünen insanların ellerinde mutî birer alet oluyorlar.İşçiler çalışmıyan müteahitlerle, mühendisler tarafından idare ediliyorlar. Hulâsa çocukları atlet yetiştirmek, yanlış ve manasızdır. Onları atlet yetiştirmek; nezaketsiz mücadeleciler yapmaktır. Biz İngilizlerin tuttukl rı yolu değil, İsveç usulini kabul etmeliyiz. Söylediklerimizden çıkarılacak netice şudır: talebeye tavsiye edilecek ekzersis ne sinirlendirmeli, ne de büyük yorgunluklar husule getirmelidir.

IV

Biraz evvel söylediğimiz gibi zihnen çalışan bir adam denilince oturmuş, başını elleri arasına koymuş düşünmek ve yaz-

mak için göğsünü masaya dayamış bir kimsenin hayali gözümüzün önüne geliyor.

Gerçi bazı işler ancak masa başında yapılır. Mesela tercüme etmek için diksiyonere bakmak lâzımdır. Okumak için dikkatini toplamak ve not alarak fikirleri tespit etmek icap eder. Fakat işin bu ilk safhasının yani bütün hafıza işinin yalnız evde değil ayni zamanda açık havada, bahçede, parkta da yapılması kabildir. Esasen düşünmek *la meditation* ve zihnî teharriyat açık havada daha kolay olur. Kendi hesabıma itiraf edeyimki keşfetmek saadetine malik olduğum bütün yeni fikirler, yaptığım gezintilerde aklıma gelmişlerdir. Akdeniz, âlp dağlarının yamaçları· *Lorraine* ormanları bütün şahsî fikir ve düşüncelerimin esas tablosını teşkil ederler. Herbert Spenserin dediği gibi: «malûmatın tertip ve tanzimi iktisap edilmelerinden daha mühimdir [*]» Eğer mumaylehin söylediği gibi «tertip ve tanzim» için iki şey lâz m ise: «zaman ve zihnin tavî faaliyeti» ben de söyleyimki bu organizasiyon amelyesi, ancak açık bir yerde çok şiddetli olur. Kan, kezintide yapılan harektlerle muntazam bir surette deveran eder ve vücudu bir çok mebzul müvelliıdülhumuza ile işba etmekle zihne bir kuvvet verir. Zihin bu suretle evelce bir köşeye çekilerek yapılan bir işte nadiren malik olduğı bir tavilik kazanır. *Mill* hatıralarından «Mantık» ismindeki kıtabın büyük bir kısmını Hindistan kırlarında yaptığı gezintilerde vücude ğetirdiğini anlatıyor. Hülâsa görülüyorki olğun bir iş açık havada ve bol güneş ziyasında daha eyi yapılabiliyor.

*
* *

[*] *De l'Education p. 294. Paris.*

V

Biraz evvel ekzersizden bahsettik. Şimdi sıra istirahata geldi, İstirahat tenbellik demek değildir. Yani istirahat tenbellikle kabili telif bir ifade olamaz. Filhakika istirahat yorucu bir işten sonra duyulan bir ihtiyaçtır. Tenbel bir adam tamamile hak edileu bir istirahatın hazını katiyen tadamaz.

İstirahatin en eyi şekli uykudur. Sakin ve derin bir uyku vücuddeki tamirata hizmet eder. İnsan böyle bir uykudan uyanınca günlük işine karşı kendisinde bir zindelik ve enerji duyar. Hıfzıssıhhacılar uyku için muayyen saatler tespit ediyorlar. Fakat bu meselede tatbiki kabil olan kaide şudır: çok geç yatmamak uyku alınınca ve uyanınca artık yatakta kalmamak ve hemen kalkup giyinmek.

Çok geç yatmamak lâzım geldiğini söyledik, Malûmdırki kanın harareti akşamın dördün doğru düşmeğe başlar ve gice yarısında kan temessül edilmeyen maddeleri kendisinde biriktirmeğe karşı temayül eder. Bu saatte zihnî ceht katiyen kesif değildir. Buna rağmen çalışmağa devam etmek ferdası günü malik olunacak enerjiyi gaybetmek dimektir. Zihnin giceleyin bu yorgun vaziyetinde meşgul olmasından zaten pek mühim bir netice alınamaz. Buna mukabil bu fazla yorgunluk uykuda insanın rahatsız olması ve binaenaleh kâfi derecede istirahata imkân vermemesi gibi fena neticeler husule getirir. O halde, az evvel de söylediğimiz gibi, insan bu şekilde çalışmakla dimağını lüzümsuz yere yormaktan ve ferdası gün zihin açıklığile çalışabilmesine mani olmaktan başka birşey yapmış olmaz. Tabiat kanunlarına karşı bu manasız muhalefetin en kat'i neticesi teharrüş kabiliyetini *irritabilité* yı artırmasıdır.

Sabahleyin erkenden yapılan işe gelince; bunun da faydasına itiraz ederim. Evvelâ her gün saat dörtte kalkmak için lâzım gelen enerjiye malik olunduğu nadirdir. Kışın yatağın tatlı ılıklığından odanın soğuk havasına geçmek mevzuu bahs olduğu vakit daima zayif olan iradeden başka bir şeyin yardımına güvenmek lâzımdır.

Bir şehirde bir ekmekcinin evinde oturuyordum. Bu adamın çocukları protostolarıma rağmen adeta beni erken kalkmağa icbar etmek için emir almışlardı. Bu yüzden bütün kış saat beşden itibaren çalışma masamın başına oturmışdım. Bu uzun tecrübe neticesinde işe erken başlamağa karar verdim. Sebat ederek muvaffak oldum. Bundan sonra her işim, mükemmel iktisap ettiğim her malumat, muayyen ve kat'î olmakta gecikmedi. Fakat günün kalan diğer kısmı bir parça ğevşeklik ve uyuşuklukla geçerdi. Hülâsa günün güzel diğer saatlarından istifade etmek, bu acele işten daha iyidi.Bu usulun bir tek faydası, hiç bir günün gaip olmamasından ibaretti.

*
* *

VI

İstirahat; uyku haricinde dinlenme ve eğlenme şeklini alır. Fasılasız bir surette çalışmamak zaruridir. Tabiî mükâfatı istirahat olan ve fakat buna malik olmıyan bir iş angarya olur. Müktesebatımızın temessülü, inkişafları ve olgun bir hale gelmeleri için mutelif işler arasında zaman bırakmalıdır. Bu istirahat kendi kendine çalışmada basit ve fakat halis bir kazanctır: Filhakika, sinir merkezlerinde faal bir çalışma olmaksızın fikri fealiyet yapılamaz. Fakat zihnî faaliyet *le travail intelectuel* durduğu vakit sinir merkezlerinde faaliyet tevekkuf etmez. Orada gayri şuurî bir fealiyet devam eder: Tarif etmek lâzım gelirse, bu; hatıraların bu halden istifade ederek tertip tesbiti *la fixation*-dır. İşte bir işi bitirdikten sonra fasıla vermeden hemen başka bir işe başlamanın budalalık olduğu, buradan gelir. Evvelâ zihnin tahteş'şuur mantıkalarında icra edilen bu tav'î fealiyetten elde edilecek kazanç gaip edilmiş olur. İşten sonra istirahat etmek lâzım geldiği hakkında kâfî derecede söz söylenmedi. *Töpfen* nin [*] ne kadar hakkı vardır:

« Dostum! çalışmalı, daha sonra hiç bir şey yapmamalı, âlemi seyir etmeli, hava almalı, gezmeli eğlenmeli. Çünki öğre-

[*] Presbytère. L. I.

nilen şeyler ancak böylelikle hazım edilir. İlim müşahede edilsin, hafızaya değil, hayata rabt olunsun!»

***

VII

Hülâsa, idarenin bilhassa devamlı ve sebatkâr *la volonte perseverante* enerjisi, uzun cehdlerin kabil olmasını icap ettirir. Devamlı cehdler, vücud sıhhatta olmazsa meydana gelmezler. görülüyorkî mânevi enerjinin, *l'energie morale* esas şartlarından biri sıhhatdır. Eflatun diyordı ki: « riyaziye bilmiyen buraya giremez.» Biz de diyeceğizki makul sıhhat kaidelerine riayet etmiyen hiç kimse bu işe teşebbüs edemez.

İrade makul bedenî ekzersizleri ve istirahatı icap ettirir. Biz halâ böyle kaidelêre riayet etmiyoruz ve İngilizleri taklit etmekle çok hata ediyoruz. Malumdurki zekâ, hassasiyet ve irade vücudun umumî vaziyyetine tabidirler. *Bossuet* nin dediği gibi eğer bir ruh, bulundugu vücude hakim ise, bu hakimiyet; vücut zaifler ve harap olursa, çok devam etmez. «Salim fikir sağlam vücud de bulunur. *Mens sana in corpore sano*» sözünü söyleyen eski insanların ne kadar haklı oldukları kat'iyen düşünülmiyor. Şunu eyice bilelimki, i護ademizin gıdası olan maddî enerjiyi kendisine vermek için daima sıhhatlı olmağa mecburuz. Eğer bu maddî gıda olmassa her ceht ham kalır, akim ve semeresiz söner, gider....

BİTTİ

MUALLİMİN KÜTÜPHANESİ İÇİN

Vatandaşlık Terbiyesi

Almanyanın en maruf Pedağoğu *Kerschesteinerin* vatandaşlık terbiyesi namile kaleme aldığı bu mükâfatlandırılmış eseri, Hıfzurrahman Raşit Bey dokuzuncu tab'ından lisanımıza tercüme etmişlerdir. Kanaat Kütüphanesi tarafından basılmaktadır. Muallim ve mürebbilerden başka her münevveri alâkadar eden bu eserin dikkatla okunmasını tavsiye ederiz.

Vatandaşlık terbiyesi mefhumu

Ayni pedagok... bu eserinde vatandaşlık terbiyesinin, mantıkî ve ilmî bir nizam dahilinde ince tahlillerini yapmaktadır. *Kerschensteiner*'in bu iki eserini okuyanlar, vatandaşlık terbiyesinin esaslarını ve vasıtalarını vazıhan kavramış olurlar. Bu eser de yakında ve birinci kitabı takiben intişar edecektir.

Pedagoji kıraatı

Yeni terbiyecilerin, günün mektep meselelerine bakışlarını ve vermek istedikleri istikameti kendi lisanlarından nakleden bu meslekî kıraat kitabı pedagoji tedrisatımızın büyük bir ihtiyacını karşılamaktadır. Kanaat Kütüphanesinde (75) kuruşa satılmaktadır.

Yeni mektebe doğru

Toplu tedris, iş mektebi ve mürebbinin şahsiyeti etrafında birçok temennileri ve tenkitleri toplıyan bu eser de inkılâpçı mürebbilerin zevkle okuyacakları bir mecmua gibidir. Fiatı 75 kuruştur.

Umumî tedris usulü

Maarif vekâleti tarafından muallim mekteplerinin son sınıflarına ders kitabı olarak kabul edilen bu eser, usulü tedris sahasındaki bilğilerimize yeni şeyler ilâve etmiştir. İkinci tab'î bitmek üzeredir. Fiatı 76 kuruştur.

İş terbiyesi

Zenci pedağoku *B. T. Waschinğton*dan iş terbiyesi namile Hıfzırrahman Raşit Beyin tercüme ettiği bu yaşanmış eser, yokluk içinde büyük eserler yaratmak isteyen her mefkureci muallimi cezbedecek bir kuvvette yazılmıştır. Birinci cüzü Agâh – Sabri, İkinci cildi Kanaat kütüphanesi tarafından neşredilmiştir. Fiatı 50 kuruştur.